

ZBIÓR
ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH

NAUKOWE WYSZUKAJ

Sopot
30.10.2015 - 31.10.2015

Część 6

СБОРНИК
НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

НАУЧНЫЙ ПОИСК

Сопот
30.10.2015 - 31.10.2015

Часть 6

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+316+101.1+082B.B.C. 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferencj.pl

Cena (zł.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Naukowe Wyszukaj" (30.10.2015 - 31.10.2015) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o.

«Diamond trading tour», 2015. - 52 str.

ISBN: 978-83-65207-43-2

Część 6

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+316+101.1+082

B.B.C. 94

Komitet Organizacyjny Konferencji:

1. W. Okulicz-Kozaryn (Przewodniczący), dr. hab, MBA, profesor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;
2. A. Murza, (Zastępca Przewodniczącego), Ukraina;
3. В. Куц, д.т.н., профессор, Юго-Западный государственный университет, Россия.
4. Р. Латыпов, д.т.н., профессор, Московский государственный машиностроительный университет (МАМИ), Россия;
5. L. Nechaeva, dr, Ukraina;
6. М. Ордынская, профессор, Южный федеральный университет, Россия.
7. A. Prokopiuk, dr, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Polska;
8. A. Tsimayeu, dr, associate Professor, Belarusian State Agricultural Academy, Belarus;
9. Е. Чекунова, д.п.н., профессор, Южно-Российский институт-филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów. Pisownia oryginalna jest zachowana. Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour». Obowiązkiem jest odniesienie do zbioru.

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Мельничук К.С..... 4
ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ УКРАЇНИ
У ПЕРІОД СТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

2. Орловський Л. О..... 7
СТАН ЄВРЕЙСЬКОЇ ОСВИТИ ПОДІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ –
ПОЧАТОК ХХ СТ.

3. Сокирська В.В..... 13
ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН МІЖ РСФРР І УСРР У 1920-Х РР.: ПЕ-
РИОДИЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ПРОЦЕСУ

4. Безверха В.М. 18
НАУКОВО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛА ЗЛАТАРСКИ

SEKSCJA 15. NAUK PSYCHOLOGICZNYCH. (ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

5. Гнускіна Г.В..... 21
ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПІДПРИЄМЦІВ: ЗВ'ЯЗОК З ОСОБИ-
СТІСНО-ПІДПРИЄМНИЦЬКИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

6. Посацький О. В..... 27
РОЗУМІННЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В РАННІЙ ЮНОСТІ

7. Карамушка Т.В..... 31
ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГОТОВНОС-
ТІ АСПИРАНТІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ

SEKSCJA 23. FILOZOFIA. (ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)

8. Карпицкий Н.Н. 42
АПРИОРНЫЕ ОСНОВАНИЯ ДРЕВНЕИНДИЙСКОЙ КАРТИНЫ
МИРА

9. Авер'янова Н. М. 48
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА
В УКРАЇНІ

Мельничук К.С.

доцент кафедри історії України

КДПУ ім. В. Винниченка

м. Кіровоград, Україна

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ПОЛІТИЧНОМУ РУСІ УКРАЇНИ У ПЕРІОД СТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Ключові слова: Центральна Рада, державотворення, політичні партії, федералізм, автономія.

Лютневі події 1917 року у Петрограді спричинили та започаткували докорінні зміни всіх державно-правових, політичних та національних стосунків на теренах Російської імперії. Одним із перших наслідків революції була руйнація імперського державного апарату влади в тому числі і на місцях. Проблема майбутнього державного устрою мали вирішити установчі збори, скликані демократичним шляхом. Питання скликання Установчих зборів було зафіксовано в програмах переважаючої більшості політичних партій Російської імперії.

В адміністративно-територіальному поділі російської держави Тимчасовий уряд лише скасував генерал-губернаторства. На чолі адміністративного апарату губерній та повітів були затверджені губернські та повітові комісари з очільників губернських і повітових земських управ. В умовах початку весни 1917 року ці представники центральної влади були не в змозі виконувати весь комплекс роботи по організації всієї сфери життєдіяльності територій. У губернських та великих містах створювались виконавчі комітети громадських організацій у які делегувались представники цих організацій, в тому числі і з політичних партій. Опора на місцеві політично активні елементи зумовила політично-територіальну самоорганізацію українських губерній. При цьому слід зазначити, що склад тогочасних органів управління віддзеркалював етнополітичну ситуацію України: в містах переважав російський та проросійський елемент, а в губернських – український.

Найбільш масовим представником українського руху була ліберальна інтелігенція, що фактично координувала свою діяльність через Товариство українських поступовців. Мережа представництва поступовців охоплювала, як українські, так і великі російські міста. На початок революції це була фактично єдина культурницька українська організація політичного напрямку, що мала свої організаційні структури. 25 березня 1917 р. вийшов перший номер відновленої газети «Нова Рада», на сторінках якої відбивався весь спектр поглядів діячів ТУПу. Залишаючись вірним своїй політичній платформі, сформульованій в кінці 1916 р., в цьому номері був надрукований «Заклик Рад Товариства українських поступовців до боротьби за автономію України», шляхом здобуття автономії розглядалась «всенародна установча рада», а майбутній державний устрій колишньої імперії визначався як федеративна республіка [1].

Газета «Нова Рада» фактично підготувала політичну платформу з'їзду ТУП, що відбувся 25-26 березня зібравши представників міст як України, так і Росії. По-

станова з'їзду зафіксувала визнання та підтримку ним Тимчасового Уряду, що визначало тактику та практичну діяльність організації – легітимним шляхом через Всеросійські установчі збори досягнути головної мети проголошення автономії України у федеративній державі. Така вимога знайшла своє відображення і у зміні назви партії на Союз Українських Автономістів-Федералістів.

Фактичне перебирання Союзом Автономістів-Федералістів ідейної та організаційної спадщини Товариства українських поступовців, розгортання його діяльності, в якій приймали участь і учасники інших політичних сил, зокрема радикально-демократична партія, призвели її керівництво до необхідності реорганізації, що відбулось рішенням конференції в червні 1917 р. Доповідь О.Шульгіна «Ідеологія, організація та назва РДП» обґрунтовувала ідею всевітнього федералізму [2]. Також був запропонований шлях до автономії: «коли 2/3 од будь-якої країни зажадають автономії з федеративним зв'язком, то скликається місцева установча рада, яка створює собі конституцію на принципах прийнятих Загальною Установчою радою» [3]. Аналогічний шлях пропонувався для народів та територій в складі автономії: передбачалось створення загальнодержавного парламенту і федеральної ради з контрольними функціями.

Значно складніше відбувався процес відновлення діяльності українських соціал-демократів. Їхньою соціальною базою було робітництво, проте в наслідок імперської політики російського царизму українське місто денаціоналізувалось і тому російськомовне середовище в пролетарських верствах України було більш сприятливе до ідей російської соціал-демократії. Це призвело до зростання впливу лівого крила в цьому політичному русі та значної індиферентності пролетаріату України до справи національного відродження. Як і в інших політичних силах об'єднавчим центром стає преса – 30 березня розпочинається видавництво «Робітничої газети», яку упродовж 1917 року очолює В. Винниченко. У своїй діяльності партія орієнтувалась на програму прийняту ще 1905 р., до якої партійна конференція 4-5 квітня 1917 року додала вимогу утворення федеративної республіки [4, 17]. Висловивши підтримку Тимчасовому уряду, конференція визначила кінцеву мету – встановлення демократичного ладу в Україні шляхом громадської та народної (національної) ініціативи. Події в Україні оцінювались як національна революція. Саме доктрина національної революції стала висхідною тезою стратегії і тактики партії. Головним політичним завданням партія ставила здійснення автономії України. Гострі дискусії викликала проблема узгодження автономії та федералізму [5, 334], у зв'язку з чим було прийнято рішення: «Вважаючи на те, що федерація автономних національних чи обласних одиниць є найкращим забезпеченням демократичних і національно-політичних прав кожної нації чи області конференція УСДРП з непохитною рішучістю підносить стару вимогу партії автономної України ..., дозволяє товаришам партії підтримувати принципи федералістичного устрою Російської Демократичної Республіки і підтримувати федералістичні змагання демократії інших націй [6, 78]. Основні засади бачення автономії України були викладені М.Ткаченком на Українському національному конгресі в травні 1917 року: «Вільна автономна Україна у федеративному зв'язку з Росією ... Україна в Російській федеративній спілці утворює суверенну країну з своїм сеймом» [7]. Саме домагання автономії партія ставила за мету своєї роботи у Центральній раді.

Таким чином, УСДРП на початку революції зайняла позицію, що лише подолавши національне поневолення, в умовах автономної України, можна розв'язати соціально-економічні та політичні проблеми, створити сприятливі умови для розвитку промисловості, розвитку буржуазії та пролетаріату, боротьба останнього і приведе до перемоги соціалізму.

На схожій позиції базувалась діяльність української партії соціалістів-революціонерів. Ситуацію в Україні, що склалась після лютневої революції, партія характеризувала таким чином: 1) українська революція на відміну від російської, оцінювалась як національна, що базувалась на ґрунті національного відродження; 2) внаслідок досить слабкої диференціації української нації, відстоювалась теза про її безбуржуазність [8]. Шлях вирішення проблем визначався через широкі федеративні засади, через правовий шлях – скликання Всеросійських установчих зборів. Установчий з'їзд партії, що відбувся на початку квітня 1917 року зафіксував вимогу федеративно-демократичної республіки і національно-територіальної автономії [9]. Проте, «Хоча всі члени партії стоять на ґрунті федералізму, однак не всі вони надають федералізму однакового значення, одні більше наближаються до самостійності, інші до автономізму» [10]. Саме ця проблема невдовзі стане однією з причин розбіжностей, а потім і розколу партії українських есерів.

Отже, саме Союз Українських Автономістів-Федералістів, Українська соціал-демократична робітничка партія та Українська партія соціалістів-революціонерів на початковому етапі створення Центральної ради визначали її державотворчий політичний вектор. Важливою спільною рисою діяльності цих партій є легітимний шлях вирішення майбутнього України шляхом скликання Всеросійських установчих зборів, а також продовження давньої федералістичної політичної традиції українського руху.

Список використаних джерел

1. Нова рада 1917 – 25 березня.
2. Нова Рада. – 1917. – 27 червня.
3. Нова Рада. – 1917. – 29 червня.
4. Програм української соціал-демократичної Робітничої партії ухваленій на 2-му з'їзді в грудні 1905 року. – Одеса. – 1917.
5. Кокошко С. Децо про Московську групу УРСДРП //Літопис революції. – 1927. – № 4.
6. Порш М. Автономія України і соціал-демократія. К. – 1917.
7. Робітничка газета. – 1917. – 11 квітня.
8. Боротьба. – 1917. – № 11.
9. Боротьба. – 1917. – № 2.
10. Боротьба. – 1917. – № 3.

СТАН ЄВРЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ ПОДІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.

Ключові слова / Keywords: Поділля/ Podilya, хедер/ Cheder, Талмуд-тора/ Talmud-Tora, єврейське училище/ Jewish scholl.

Друга половина ХІХ ст. характеризується періодом найбільш інтенсивного розвитку життя єврейського народу – першої найстарішої національної релігійної меншини Правобережної України, зокрема Поділля.

Про навчальні заклади Поділля, в яких поряд з корінним населенням здобували освіту єврейські діти йдеться в змістовних наукових працях дослідника І.К. Міхалеви́ча [1]. Автор акцентує увагу на різноманітному житті подільських гімназій, не обминув зовнішніх чинників, що в значній мірі впливали на їх багатогранну роботу. Цілий ряд цінних статистичних даних про навчальні заклади краю, зокрема єврейські містяться в працях В.К. Гульдмана [2], С. Саченка [3], А. Крилова [4]. Привертають увагу сучасні ґрунтовні дослідження про заснування і діяльність початкових та середніх навчальних закладів Поділля І.В. Сесака [5]. Важливим надбанням в регіональному дослідженні єврейського етносу стала монографія хмельничанина П. Слободянюка “Єврейські общини Правобережної України” (2005) [6]. П’ятий розділ книги в основному присвячений освіті і культурі євреїв Поділля.

Основою початкової освіти єврейського населення були Талмуд-тори і хедери. Талмуд-тори являли собою поєднання благодійного закладу з дитячим садком і початковою школою. Сюди поступали діти-сироти і найбільш бідні діти, яких тут годували, а в деяких випадках й одягали. В перші групи приймали дітей 5-6 років, закінчували курс навчання біля 12 років і старше. Учні старших груп навчалися по програмі початкових училищ читанню, письму і рахунку. Талмуд-тори утримувалися на кошти єврейських громад і являли собою безплатний хедер. Вони відрізнялися від хедерів як відсутністю плати за навчання, так і більшим числом учнів і вчителів. Хедерами називалися такі навчальні заклади, в яких заняття з дітьми проводили меламеди або книжники. Навчання в них було обов’язковим для всіх хлопчиків віком від 6 до 13 років. Хедери створювалися меламедами і функціонували винятково на кошти батьків. В ході навчання діти вивчали: єврейський Закон віри, древньоєврейську мову, переклад Біблії і Святого Писання. Хедери здебільшого розташовувалися в будинках меламедів, які не мали педагогічної підготовки, а інколи і загальної освіти, тому діти різного віку і ступеня підготовки не ділилися на класи.

Одним із типів навчальних єврейських закладів були також бет-мідраші (будинки навчання або молитовні школи), які крім навчання виконували функцію моління. При них як правило працювали бібліотеки. Значна частина бет-мідрашів була побудована на кошти єврейської громади, а також за рахунок приватних осіб.

Слід зазначити, що крім хедерів, Талмуд-тор, бет-мідрашів до початкових єврейських навчальних закладів у досліджуваній період відносились державні єврейські училища 1-го і 2-го розрядів, згідно особливих правил 1844 р., а також початкові єврейські училища, згідно положення 1873 р. [22, 110].

Якщо у 1861 р. в Подільській губернії налічувалося 171 єврейський навчальний заклад, а саме: державних першокласних училищ – 8 (197 учнів), державних другокласних – 2 (33 учні), приватних талмуд-тор – 1 (50 учнів), приватних хедерів – 160 (2475 учнів) [7, 59-60], то вже наприкінці XIX ст. діяли 41 єврейська початкова школа, 4 училища з ремісничими класами (2,7 тис. дітей), 7 професійних шкіл (119 учнів), 972 хедери; 1146 меламедів (приватних вчителів) навчали 17,5 тис. учнів; 16,3 тис. хлопчиків і 1,2 тис. дівчаток [6, 124].

Проте державні освітні єврейські заклади не користувалися популярністю, тому що не відповідали іудейським національним традиціям у вихованні і навчанні. На противагу їм більш популярними серед єврейської молоді були приватні єврейські училища, які існували в багатьох повітах Поділля. Як правило вони відкривались в приватних будинках і здебільшого утримувались на кошти за навчання, а також за рахунок коштів, які надходили із сум свічкового та коробочного зборів. Так, у 1898 р. в м-ку Меджибіж Летичівського повіту Хаскельом Соміним було відкрито чоловіче єврейське училище. Плата за навчання складала від 1руб. 50 коп. до 2 руб. на місяць. Подібне училище у 1903 р. було відкрите в м. Деражня того ж повіту Р. Табачником. Заклад налічував 45 учнів. Плата за навчання складала від 2 руб. на місяць. Також 200 руб. допомоги училищу надійшло з коробочного збору [8, 58].

Серед збіднілого населення Вінницького повіту помітною популярністю користувалось засноване у 1887 році жіноче єврейське училище з безкоштовним при ньому рукоділним класом Мінни Рубінштейн. Щороку тут навчались 50-60 і більше дівчат з бідних єврейських родин. Вони вивчали грамоту, рахунок і жіноче рукоділля. Кошти для утримання закладу надходили від батьків, з сум коробочного збору а також від Товариства поширення освіти між євреями в Росії [9, 33]. Разом з тим впродовж 6 років в рукодільному класі навчались цілком безкоштовно 57 дівчат. Не зважаючи на важкий матеріальний стан закладу, у лютому 1897 р. тут відкрили суботні класи, для допомоги єврейським дівчатам, які вийшли з шкільного віку й були неписьменними [9, 39].

У 1892-1993 рр. у м. Балта відкрили низку єврейських училищ, які розмістили в орендованих приміщеннях. Йдеться передусім про єврейське чоловіче училище утримувачем і вчителем якого був Сімха Клецерман. Тут навчались 23 хлопчики [10, 79]. 1 жовтня 1893 р. почало функціонувати жіноче училище 3-го розряду, утримувачем і вчителем якого була Сосі Хам Жалковер закладу. Крім неї уроки проводили Сімха Клецерман та Меер-Лейба Жалковер. Заклад нараховував 60 учнів [9, 79]. 8 листопада 1893 р. відкрили жіноче училище 3-го розряду, утримувачем якого була Фані Басін. 77 учениць навчали Меер Перлін, Шейха Халфін, Мотель Цванг. 26 грудня 1893 р. Борис Басін відкрив єврейське чоловіче училище 1-2-го розряду, яке розмістили в орендованому будинку. Тут навчалось 47 хлопчиків. Педагогами працювали: Матель Цанг і Барук Шварц. Заклад утримували за рахунок плати за право навчання [10, 78].

Крім зазначених училищ у Балті з 1876 р. функціонувало однокласне початкове єврейське училище яке орендувало будинки (контингент учнів становив 124 хлопчики). Утримувалось воно за рахунок коштів, які надходили із сум річного свічкового збору

(3982 руб. 10 коп.) та коробочного збору (1620 руб.). Очолював заклад Мойсей Розенблат. Під його керівництвом працювали вчителі Лейзор Деховичний і Мойсей Лем. При училищі були ремісничі класи майстром у яких працював Рафаїл Тіль [10, 78].

5 квітня 1893 р. в м-ку Бершадь Ольгопільського повіту в найманому будинку було відкрито єврейське училище 3-го розряду. Утримувачем і вчителем закладу був Генріх Мільман. Тут навчалось 7 хлопчиків [10, 92]. У м-ку Чечельник того ж повіту педагог Меєр Цванг відкрив чоловіче єврейське училище 3-го розряду. Навчальний заклад розміщувався в найманому будинку і налічував 26 учнів [10, 92]. У 1904 р. в повітовому центрі Летичеві запрацювало приватне чоловіче училище Лейби Перельмитера, яке, на відміну від державного єврейського училища, де зазвичай навчалось не більше десяти хлопчиків, користувалось великою популярністю серед місцевого населення [10, 119].

У 1901 р. в м. Жванці Кам'янецького повіту Шулімою Поляком в найманому будинку було відкрито чоловіче училище у якому навчалось 75 учнів. Викладання в училищі проводив сам утримувач училища. Училище утримувалось також за рахунок плати за навчання [8, 22].

У 1905 р. в цьому ж місті в приватному будинку Рейзою Байрак було відкрито приватне початкове єврейське училище, яке налічувало – 90 учнів. Навчання проводила сама утримувачка училища, а також домашня вчителька Клара Візень. Училище існувало за рахунок плати за навчання від 50 коп. до 3 руб. в місяць [8, 22].

У 1903 р. в м. Дунаївці Новоушицького повіту міщанкою Сарою Бурштатман в приватному будинку було засновано приватне жіноче училище 3-го розряду, яке налічувало 40 учениць. У 1907 р. в цьому ж містечку Аврумом Гусаковим в приватному будинку було відкрито чоловіче єврейське училище 2-го розряду у якому навчалось 19 учнів. Плата за навчання складала 60 руб. [8, 39].

У 1902 р. в Проскурівському повіті Киселевською-Полануєр в приватному будинку було засновано приватне жіноче училище 3-го розряду, яке налічувало 139 учениць [8, 42].

У 1904 р. в цьому ж повіті міщанкою Рахіль Красавець було відкрито приватне жіноче училище 3-го розряду, яке налічувало 104 учениці [8, 43].

Крім приватних навчальних закладів у Подільській губернії існувало 4 початкових державних єврейських училища, одне з яких – двохкласне – знаходилось у Вінниці, а три однокласних – у Проскурові, Могилеві-Подільському і Балті. Всі вони не мали своїх приміщень, змушені були наймати їх за кошти Міністерства Народної освіти, коробочного та свічкового зборів [13, 153].

В інших освітніх закладах краю питома вага євреїв складала, зокрема в Кам'янець-Подільському технічному училищі – 9,8%, у Вінницькому реальному училищі – 10,8%, в Проскурівському – 17,1%, в Барському – 33,6%, в першому Кам'янець-Подільському комерційному училищі 49,0% і в другому комерційному училищі 29,2%, в Могилів-Подільському комерційному училищі – 61,2% [2, 113-114].

У 1909 р. в народних училищах Поділля навчалось 3658 єврейських дітей. За статистичними даними у 1911 р. в Подільській губернії налічувалось 379 єврейських училищ, в яких навчалось 8165 хлопчиків і 1504 дівчат [12, 146].

У 1912 р. губернії вже налічувалось 328 єврейських училищ, з них 22 училища по правилам 13 листопада 1844 р., 4 державних училища по положенню 24 березня

1873 р., одне – двокласне у Вінниці, а 3 – однокласних в Проскуріві, Могилеві і Балті. Всі училища знаходились в орендованих будинках і утримувались за рахунок коштів, які надавало міністерство народної освіти з сум свічкового і коробочного зборів. У всіх цих училищах навчалось 7613 хлопчиків і 1358 дівчат [13, 143-144].

Так, у реальних училищах краю навчалось – 152 євреї, зокрема, у Вінницькому реальному училищі навчалось – 38 євреїв, Проскурівському – 44, Барському (Могилівський повіт) – 70. У Кам'янець-Подільському 8-класному сільськогосподарському технічному училищі навчалось 42 євреї.

Крім цього в комерційних училищах губернії навчалось: в Кам'янець-Подільському 8-класному приватному Г.З. Станишевського – 149 євреїв, І.Р. Мазінга – 33, Тульчинському (Брацлавський повіт) 8-класному приватному М.А. Аргєєва – 68, Вінницькому 7-класному приватному – 56, Могилів-Подільському 7-класному приватному – 129, Проскурівському 8-класному – 215, Дунаєвському (Ушицький повіт) приватному М.Є. Стокальської – 31 [13, 198-199].

Чимало дітей євреїв навчались в середніх загальнодержавних навчальних закладах. Йдеться, зокрема, про дві чоловічі гімназії Кам'янець-Подільську і Немирівську та Маріїнську жіночу гімназію, яка функціонувала в губернському центрі. Це були елітні навчальні заклади, які давали середню освіту і відкривали шлях до вищої школи. У чоловічих гімназіях краю навчалися учні у віці від 8 до 22 років, а у жіночій Маріїнській гімназії – 9-20 річні [14, 108]. Характерним для цих закладів був багатотнічний склад учнів.

У 1864-1870-х рр. чисельність учнів-євреїв, наприклад у Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії була значно меншою в порівнянні з православними і католиками. Доля євреїв становила всього 13,7%. В середньому на кожну 1000 осіб християнського населення припадало 8 учнів, які навчались у середніх навчальних закладах, а на кожну 1000 осіб євреїв – лише 5. В період з 1871 по 1875 рр. доля учнів єврейської національності в Кам'янець-Подільській гімназії становила 7,8%, у Немирівській – 6,2%, а у 1875-1881 – відповідно 15,8% і 14,6% [15, 367].

З 1887 р. почало діяти Положення кабінету міністрів, яке встановлювало процентну норму кількості єврейських дітей в навчальних закладах краю, яка для смуги осілости” становила 10%, в інших місцевостях – 5%, а в столицях – 3% від загальної кількості учнів” [16, 49]. Виходячи із зазначених вимог, питома вага учнів-євреїв в Немирівській і Кам'янець-Подільській гімназіях мала відповідати показникам відповідно 13,4% і 11,0% усіх учнів. Але попри таку дискримінаційну норму, кількість учениць, наприклад у Кам'янець-Подільській Маріїнській гімназії у 1904 р. становила 17,4%, 1910 р. – 18,9% при нормі 10% [14, 112].

На 1-е січня 1897 р. загальна кількість учнів в гімназіях і прогімназіях Подільської губернії становила 8090 осіб. За віросповіданням вони розподілялись так: православних – 5391 особа (66,6%), римо католиків 1691 (20,9%), іудеїв 794 (9,8%), лютеран 163 (2,1%), мусульман та інших – 51 особа (0,6%) [14, 110]. Для порівняння питома вага учнів єврейської національності в двокласних училищах регіону становила 38% (в той час, як доля євреїв у міському населенні перевищувала 62%) [15, 367].

У Кам'янець-Подільській Маріїнській жіночій гімназії, поряд з українками і польками також навчалися єврейські дівчата. Хоча для останніх і була встановлена 10% квота, утім вона особливо не впливала на кількість учениць іудейського віроспо-

відання. Якщо 1878 року кількість учениць-іудеєк в гімназії становила 32 особи, то вже у 1909 р. – 91 [17, 367].

Крім заможних учениць в гімназії навчались діти із збіднілих єврейських родин, яким важко було платити за навчання. Через це їм часто допомагали різні благодійні товариства, міське самоврядування, приватні особи. Так, у вересні 1909 р. таку допомогу місцевим учням надала Кам'янецька міська управа, яка виділила із суми коробочного збору 150 руб. [18, 10-17]. Крім цього від приватної особи надійшло ще 25 руб. [18, 10-19].

У 1909 р. в середніх освітніх закладах Подільської губернії навчалось 1900 євреїв, з них – 842 хлопчиків і 1058 дівчат [19, 113].

Слід відмітити, що в деяких середніх освітніх закладах губернії питома вага євреїв була найбільшою з-поміж учнів інших національностей. Так, наприклад, в кінці 1909 р. в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії частка євреїв становила 17,7%, в Немирівській чоловічій гімназії 16,2%, у Вінницькій чоловічій гімназії 1-й і Вінницькій 2-й 13,0%, у Жмеринській чоловічій гімназії 9,2%, в Гайсинській чоловічій гімназії 10,0%, в Кам'янець-Подільському комерційному училищі 1-ому 49%, і 2-ому комерційному училищі 29,2% і в Могилів-Подільському комерційному училищі – 61,3% [20, 113-114].

У 1912 р. в чоловічих гімназіях Поділля навчалось 388 євреїв, зокрема, в Кам'янець-Подільській – 80 євреїв, Немирівській – 74, Балтській – 28, Вінницькій – 111, Жмеринській – 45, Гайсинській – 30, Могилів-Подільській – 20; в жіночих гімназіях: в Кам'янець-Подільській Маріїнській – 65, в Кам'янець-Подільській приватній С.А. Славугинської – 90, Балтській – 125, Немирівській (Брацлавський повіт) – 54, Вінницькій (першій) – 85, Вінницькій (другій) – 66, Вінницькій приватній Н.І. Драганової – 99, Жмеринській приватній Л.А. Лукашевич – 73, Могилів-Подільській – 125, Барській (Могилів-Подільський повіт) – 65, Проскурівській приватній Н.І. Харюзової – 108. Всього разом в жіночих гімназіях навчалось – 955 єврейок [13, 196-197].

Підводячи підсумки слід зауважити, що освіта єврейської молоді перебувала під постійним тиском царського самодержавства. Незважаючи на це вона продовжувала розвиватись. Єврейські родини будь-що прагнули дати дітям достойну освіту і виховання, вбачаючи в цьому найважливіший свій батьківський обов'язок. Архівні документи засвідчують, що крім здобуття початкової освіти певна частина єврейських дітей прагнула навчатись у середніх і вищих навчальних закладах, що особливо стало помітним після введення статуту про військову повинність. Саме освітні заклади в яких навчалася єврейська молодь давали змогу їм здобути початкову і середню освіту, й відкривали їм шлях у виші.

Література:

1. Михалевич И.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетии ее существования (1833-1883). В 2-х частях с приложениями / И.К. Михалевич. – Каменец-Подольск, 1883..– 120 с.
2. Гульдман В. К. Движение населения Подольской губернии (1872-1886). – Каменец-Подольск.: Под. Губ. Стат. Комитет, 1888..– 400 с.
3. Саченко С. Статистические очерки Подолии / С. Саченко. – Каменец-Подольский.: Под. Губ. Стат. Комитет, 1906..– 47 с.

4. Крылов А. Населенные места Подольской губернии / А. Крылов. – Каменец-Подольский.: Изд. Подгубстаткома, 1905.– 357 с.
5. Сесак І.В. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч. II. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / І.В. Сесак. – Кам'янець-Подільський.: Абетка, 1999.– 184 с.
6. Слободянюк П.Я. Єврейські общини Правобережної України: Наукове історико-етнологічне видання / П.Я. Слободянюк. – Хмельницький, 2005.– 409 с.
7. Статистические сведения о Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы. – Каменец-Подольск, 1865.
8. Памятная книжка Подольской губернии на 1908 год. – Каменец-Подольский, 1908.
9. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). Ф.-230. Оп. 1. Спр. 667.
10. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1895-1896 год. Ч. 1. К., 1896.
11. Обзор Подольской губернии за 1905 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск.: Изд. Подгубстаткома, 1906. – 176 с.
12. Обзор Подольской губернии за 1911 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск.: Изд. Подгубстаткома, 1912. – 174 с.
13. Обзор Подольской губернии за 1912 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск.: Изд. Подгубстаткома, 1913. – 178 с.
14. Сесак І.В. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. Ч. II. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / І.В. Сесак. – Кам'янець-Подільський.: Абетка, 1999.– 184 с.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі – ЦДІАУ). Ф.-442. Оп. 534. Спр. 282.
16. ЦДІАУ. Ф.-707. Оп. 87.Спр. 6759.
17. Обзор Подольской губернии за 1909 год: Приложение ко Всеподданейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольск: Изд. Подгубстаткома, 1910. – 158 с.
18. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). Ф. 65. – Оп.1. – Спр. 370.
19. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / Сост. В.В. Филимонов – Каменец-Подольск: Изд. Губстаткома, 1911. – 218 с.
20. Сесак І.В., Сіркізюк В.В. З історії національних початкових шкіл Поділля (друга половина ХІХ ст. – початок ХХ ст.) / І.В. Сесак, В.В. Сіркізюк // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2.

Сокирська В.В.

кандидат історичних наук, професор,
проректор з наукової роботи
та міжнародного співробітництва
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН МІЖ РСФРР І УСРР У 1920-Х РР.: ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ПРОЦЕСУ

Досліджено політико-правовий процес врегулювання відносин між РСФРР і УСРР у 1920-х рр., в основі якого були централістські прагнення офіційної Москви. Виділено основні етапи у розвитку цих відносин, за яких посилювалися унітарні тенденції, звуження суверенітету та реальна втрата Україною своєї незалежності.

Ключові слова: РСФРР, УСРР, СРСР, російсько-українські відносини, федерація, унітарна держава.

Key words: RSFSR, USSR, USSR, Russian-Ukrainian relations, federation, unitary state.

Російсько-українські відносини 20-х рр. минулого століття – це результат складної взаємодії історичних, політичних, економічних, культурних, соціально-психологічних, географічних чинників, випадковостей, зовнішніх впливів та внутрішніх процесів.

Детальне вивчення особливостей протікання російсько-українських відносин у політико-правовому ключі цього періоду дозволяє виділити етапи поглинання Росією України, кожний з яких призводив до «випаровування» її суверенних прав і перетворення у складову частину новоявленої імперії під всеохоплюючою владою Кремля.

Перший етап (жовтень 1917 – середина 1918 р.) період початкового формування відносин після розпаду Російської імперії, розгортання української національно-демократичної революції і приходу більшовиків до влади в Росії. Для цього періоду характерна відсутність чітко визначеної форми співробітництва. У цей час існувало лише дві республіки – РСФРР і УСРР. Інші республіки ще не були створені через окупацію їх територій.

Другий період (1918 р. – 1 червня 1919 р.) – період спаду національно-демократичної революції і розрізненості українських національних сил та агресії російських більшовицьких військ. Прагнучи збереження цілісності території колишньої Російської імперії та повернення України в стан державної залежності від Росії, більшовицьке керівництво застосовувало тактику, форми якої зумовлювалися конкретними обставинами в Україні. Поєднання тактики безпосередньої інкорпорації засобами силової експансії з підкресленим декларуванням незалежності України, прийняття рішень, що перетворювали їх на автономію. У цей час виникають уже п'ять незалежних республік: Україна, Білорусія, Естонія, Латвія і Литва. Україна на конституційному рівні отримала державно-правовий статус незалежної і суверенної

республіки. Відносини між РСФРР і УСРР вибудовувалися як між суб'єктами міжнародного права.

Конкретними і найбільш показовими цієї політики були заходи по наданню Україні можливості прийняти власну Конституцію з декларуванням її незалежності і суверенітету з одного боку, з іншого – рішення РКП(б) про воєнно-політичний союз радянських республік, що став практично першим кроком до формування унітарної держави.

Третій період (1 червня 1919 р. – кінець 1920 р.) характеризується як період формування військово-політичного союзу з мотивацією більшовиків в необхідності захисту і об'єднання сил цих республік «для боротьби зі світовим імперіалізмом» [1, 264]. Хоча для реалізації такої мети доцільною була б конфедеративна форма, характерна для військового союзу. Реально ж з боку РСФРР республікам була нав'язана федерація, яка проявлялася в об'єднанні стратегічно важливих галузей для кожної з них: військового командування і управління залізницею, зв'язком, фінансами, господарством, наркоматів праці; у введенні до складу ВЦВК і РНК РСФРР представників інших республік; у встановленні елементів спільності громадянства.

Військовий союз республік став першим кроком на шляху поступового об'єднання українних територій колишньої Російської імперії під владою більшовицької Росії, хоча і не були встановлені чіткі організаційні форми об'єднання.

Четвертий період (28 грудня 1920 р. – липень 1923 р.) – період, коли відносини між республіками прийняли характер військово-господарського, дипломатичного і політичного союзу. Між РСФРР та УСРР встановлювалися договірні відносини з військових і економічних питань. Першим таким договором став укладений 30 вересня 1920 р. договір між РСФРР і Азербайджанською СРР про військово-економічний союз. 28 грудня 1920 р. був підписаний договір між РСФРР і Україною, потім – між РСФРР і Білорусією, РСФРР і Грузією [2, 13]. Ті засади, які уже увійшли в практику стосунків Росії з Україною в попередні роки, були покладені і в основу її стосунків з іншими радянськими республіками. На підставі цих актів здійснювалося об'єднання військової і господарської діяльності республік під керівництвом відповідних органів РСФРР.

Поєднання внутрішньоукраїнських чинників та факторів міжнародного порядку – здійснення радянсько-польських переговорів у Ризі, де за передумову свого мирного договору з Радянською Росією польський уряд ставив визнання самостійності України і Білорусії – сприяли укладенню «Союзного робітничо-селянського договору між РСФРР і УСРР».

Договір 28 грудня 1920 р. став першим в історії взаємовідносин двостороннім законодавчим актом і започаткував період договірних відносин радянських республік, регулював стосунки між ними. Цим договором підтверджувався факт відокремлення України від Росії, констатувалася взаємна незалежність обох сторін та встановлювалися відносини між ними на рівні міждержавних стосунків. Повністю виключалася можливість розуміння приналежності України до державної структури РСФРР.

В офіційних документах того періоду договірні відносини радянських республік трактувалися як федеративні. У цій дефініції втілювалася не стільки правова природа стосунків, скільки політичне спрямування. Фактично ж, маємо

констатувати, що всі договірні відносини радянських держав 1919 – 1920 рр. – це шлях до формування унітарної держави з поступовою адаптацією українського суспільства до думки про продовження політики об'єднання старого державно-територіального комплексу, що дав тріщину у 1917 р.

Ключовою подією на шляху до цілковитого об'єднання республік і утворення держави без власної назви – Союз Радянських Соціалістичних Республік – було вилучення із сфери компетенції республік їх зовнішньополітичної діяльності і створення «єдиного дипломатичного фронту радянських республік» [4, 14].

Друга половина 1922 р. – перша половина 1923 р. характеризується як завершення гри в національні держави, як процес об'єднання радянських республік і формування єдиної союзної держави. КП(б)У очолила рух в Україні за утворення СРСР. Союзний договір 1922 р. не може вважатися міжнародним правовим актом, який би засвідчив створення нової держави. Разом з посилення централістських тенденцій в кремлівській політиці, особливістю цього періоду була активізація опозиції українських державно-політичних діячів, що виступали з конструктивними поправками до союзної Конституції 1924 р, відстоювали суверенітет України, її господарсько-адміністративну та культурну самостійність.

Таким чином, військово-господарський і дипломатичний союз був доповнений політичним. Згідно з Декларацією і Договором про утворення Союзу РСР, які пізніше лягли в основу першої Конституції СРСР, союзні республіки проголошувалися формально суверенними державами, що мають свою територію, громадянство, державні органи і правову систему.

П'ятий період (середина 1923 р. – 1925 р.) характеризується конституційним оформленням СРСР, становленням однопартійної політичної системи, злиттям РКП(б) та її філії КП(б)У з державним апаратом. Ключові посади у владних структурах могли належати лише членам правлячої Комуністичної партії. Більшовики встановили повний контроль над усіма організаціями, громадськими об'єднаннями, сформували органи, які стали їх опорою в масах – профспілки і комсомол. Утвердилася комуністична ідеологія, у насадженні якої важливу роль відігравала цензура.

Перша сесія ЦВК СРСР першого скликання прийняла постанову про тимчасову передачу Всеросійському ЦВК і Президії ВЦВК усіх повноважень видання декретів і постанов, обов'язкових до виконання на всій території СРСР, аж до утвердження Конституції СРСР черговою сесією ЦВК СРСР і до остаточного встановлення на її основі структури, повноважень та функцій загальносоюзних органів державної влади.

Цей період характеризується процесом підготовки загальносоюзної Конституції. Принципи, прописані в Декларації і Договорі про утворення СРСР, повинні були лягти в загальносоюзну Конституцію, розробку проекту якої I Всесоюзний з'їзд Рад доручив здійснити ЦВК СРСР з обов'язковим врахуванням думок і міркувань вищих органів державної влади союзних республік.

Дотримання конфедеративного устрою таким утворенням як СРСР, могло б сприяти розквіту націй, перетворенню кількісних показників у якісні, встановленню рівноправних міждержавних відносин, якими нині є відносини в середині Європейського Союзу.

Створення Союзу РСР з самого початку мало суттєві правові порушення. По-перше, не відбулося правового оформлення створення СРСР. Союзний дого-

вір 1922 р. так і не був ратифікований, а пізніше був підмінений Конституцією СРСР 1924 р., яка вміщувала розділ під назвою «Договір про створення СРСР» [3, 257]. З юридичної точки зору це ставало порушенням з огляду на функціональне призначення Основного Закону держави, яка не може виконувати одночасно і роль договору про об'єднання. Сучасні дослідники вважають, що ратифікація Союзного договору 1922 р. вищим органом державної влади УСРР – Всеукраїнським з'їздом Рад у січні 1924 р. не може вважатися дійсною на тій підставі, що ним було ратифіковано два взаємно заперечні документи: Союзний договір 1922 р. і Конституцію СРСР 1924 р.

У випадку з СРСР, у фундамент побудови цієї новоявленої імперії у 20-х рр. минулого століття уже закладалися чинники, які спричинили його розпад на початку 90-х рр. того ж минулого століття. Процеси демократизації і гласності вибили основну цеглину – ліквідували монопартійність з її силовим полем – що призвело до швидкого падіння «радянського Колоса» на хиткій основі комуністичної ідеології [6, 12].

Розмежування компетенції між Союзом РСР і союзними республіками пояснювалося необхідністю подолання тенденції до надмірної централізації державного управління. Насправді ж Договір про утворення СРСР, покладений в основу Конституції, не був доопрацьований у напрямі розширення прав республік. Навпаки, новий документ мав ще більше положень, що посилювали централістські тенденції.

Логіка об'єднання у федерацію, відповідно до міжнародної практики, зумовлювала обмеження справ союзних республік на користь усього Союзу. Внаслідок делегування суверенних прав центрові, утворювалися союзні наркомати. Разом з тим, Україна формально не втрачала ознак державності. На конституційному рівні підкреслювалися її незалежність і суверенність, право мати власну конституцію, яка враховувала б особливості республіки, верховенство органів державної влади та управління при розв'язанні внутрішніх проблем, вільний вихід зі складу Союзу тощо.

Компетенція державних органів влади та управління фактично обмежувалася сферою діяльності республіканських наркоматів (внутрішніх справ, юстиції, освіти, землеробства, соціального забезпечення та охорони здоров'я), але тенденції, закладені в союзній Конституції під виглядом загального керівництва, на практиці вилилися в обмеження суверенітету України і в цих галузях.

Упродовж другої половини 1920-х рр. відбувалося систематичне звуження решток суверенних прав. Обмеження прав відбувалося внаслідок порушення норм конституції, втручання у розв'язання внутрішніх справ республіки, регламентації поточних справ; в процесі створення загальносоюзного законодавства про діяльність наркоматів. Проведена на його ґрунті реорганізація вела до звуження сфери урядування директивних і республіканських наркоматів [5, 16].

Фактично Україна мала суперечливий статус у системі союзної держави. Вона формально зберігала ознаки державності, але принцип демократичного централізму, за яким існувала РКП(б) зі своїми республіканськими філіями, повністю проєктувався на державний устрій. Закладені в союзній Конституції засади формування принципів керівництва призвели до посилення унітарних тенденцій та остаточного перетворення УСРР наприкінці 1920-х рр. на національний з ознаками автономії регіон великої унітарної держави.

У кінцевому результаті, створюючи адміністративно-командну систему управління і реалізуючи її принципи, Сталін довів свою лінію до логічного завершення – повного ігнорування суверенних прав народів і республік.

Шостий період (1926 – 1929 рр.) характеризується одержавленням всіх форм власності в економіці, утвердженням командно-адміністративних методів управління економікою. Партійно-державний апарат встановив монопольний контроль над економічною сферою, що і стало фундаментом тоталітарного режиму.

Отже, механізм встановлення радянської влади в Україні у 1917 – 1929 рр. засвідчував її окупаційний характер в усіх сферах життя. Аналіз політичних стосунків між УСРР і РСФРР упродовж 1920-х рр. дозволяє зробити висновок, що тактика московського центру стосовно УСРР повністю залежала від централістських позицій РКП(б), яка прагнула до збереження цілісності території колишньої Російської імперії.

З утворенням СРСР стосунки між РСФРР і УСРР перейшли із зовнішньополітичних у площину внутрішньополітичних. З посиленням унітарних тенденцій упродовж середини та другої половини 1920-х рр. відбулося «випаровування» суверенітету та реальна втрата Україною своєї незалежності. На кінець 1920-х рр. від федерації СРСР залишився тільки декларований фасад, а Україна фактично поверталася в державно-територіальний комплекс колишньої Російської імперії, перетворившись в регіон з певними автономними ознаками у складі по суті унітарної держави.

Джерела та література

1. Декрет ВЦВК «Об объединении советских республик: России, Украины, Латвии, Литвы, Беллоруссии для борьбы с мировым империализмом» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. – 1919. – 6 июня. – №21. – Ст. 264.
2. Союзный рабоче-крестьянский договор между Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой и Украинской Социалистической Советской Республикой // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. – 1921. – 3 января. – № 1. – Ст. 13.
3. Постановление XI Всероссийского съезда Советов рабочих, крестьянских, красноармейских и казачьих депутатов «О принятии Основного Закона (Конституции) Союза Советских Социалистических Республик» // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства РСФСР. – 1924. – 11 апреля. – № 27. – Ст. 257.
4. Коржихина Т.П. Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г.: Учебн. для вузов по спец. «История». 2-е изд, перераб. и доп. – М.: РГГУ, 1994. – 418 с.
5. Марценюк Л.М. Політичний статус України в контексті реалізації стратегічного курсу РКП(б) (1918 – 20-ті роки). – К., 1997. – 32 с.
6. Медушевский А.Н. Перестройка и причины крушения СССР с позиций аналитической истории / А.Н. Медушевский // Российская история. – 2011. – №6. – С. 3 – 30.

Безверха В.М.

аспірант кафедри всесвітньої історії
Кіровоградського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

НАУКОВО-ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛА ЗЛАТАРСКИ

Публікація присвячена постаті В.Н. Златарски як науково-громадського діяча. Стаття розкриває напрямки роботи болгарського історика, археолога, В.Н. Златарски, до яких він був залучений: читання лекцій, участь в міжнародних форумах та наукових спільнотах.

Ключові слова: В.Н. Златарски, науково-громадська діяльність, лекції, наукові товариства.

Не можливо повноцінно розглянути особистість болгарського історика В.Н. Златарски не виділивши окремо його науково-громадську діяльність. Активна участь В. Златарски у громадському житті дозволяє говорити про нього не лише як про надзвичайно талановиту людину, а і як про небайдужого громадянина, який любить свою країну та шанує її історію.

У дослідженні спробуємо деталізувати громадсько-наукову діяльність В. Златарски за кількома напрямками. *Перший напрямок* буде характеризувати його як лектора. Дочка В.Н. Златарски – Креса Златарска-Тодорова у своїй праці “Баща ми Васил Златарски” опублікувала перелік прочитаних лекцій свого батька з 1909 по 1933 роки, всього близько двадцяти п’яти лекцій з історії [3, 207 – 208]. З самого початку своєї викладацької кар’єри його запрошували читати лекції різні товариства: “Съгласие”, “Раковски”, “Възпитание”, “Славянска беседа” та багатьох інших. Розглянувши перелік виступів та лекцій, на які запрошували В. Златарски ми бачимо, що у своїх виступах він робив акцент на національну історію Болгарії. Всі ці заходи В. Златарски відвідував від початку своєї наукової діяльності і до самої смерті. Також В. Златарски запрошували читати лекції з всесвітньої історії, політичної і соціальної історії Болгар та Балканського півострова до Балканського близькосхідного інституту, який пізніше стане першим приватним університетом в Болгарії “Свободния университет”, Воєнного училища, Воєнної академії та інші навчальні заклади [6, 5].

Слід також відзначити закордонні відрядження пов’язані із наукою. В.Н. Златарски на міжнародних наукових з’їздах був делегатом від Болгарської академії наук або від Міністерства народної освіти. У 1899 р. В. Златарски представляє болгарську науку на XI археологічному з’їзді у Києві [3, 218]. Варто зазначити, що XI з’їзд зібрав відомих дослідників старожитностей серед яких В.Б. Антонович, Д.Я. Самоквасов, Д.І. Ілловайський, М.І. Петров та інші. На з’їзді були присутні науковці з Праги, Будапешту, Кракова, Відня, Парижу, Вашингтону та інших міст [4]. У 1906 р. В. Златарски знову приїздить до України як представник Міністерства народної освіти Болгарії на похорон до свого друга та наставника М. Дрінова. У 1909 р. він представляв Софійський

університет на Гоголівському святі в Москві. У 1910 р. відбувся Слов'янський з'їзд у Софії, де брав участь Васил Златарски представник Слов'янського товариства в Софії. У 1912 р. Васил Златарски запрошений на з'їзд в Петербург [3, 218].

Події Першої світової війни на деякий час загальмували, але не зупинили наукові пошуки В. Златарски. Він не міг залишатися осторонь всіх подій. У 1915 р. він був мобілізований на фронт, служив командиром протиповітряної оборони І артилерійського полку в Софії. Під його особистим командуванням було збито один ворожий літак. [3,204]. Не зважаючи на всі події, в цей час у Василя Златарски залишається жага до науки, він продовжує спілкування з колегами та друзями. Про любов до історичної науки його дочка пізніше напише: “Баща ми работеше над българската история с неудържимо увлечение, с пламенна любов” [3,197].

У 1929 р. був запрошений на святкування сторіччя від дня народження хорватського історика Франьо Рачки. У 1923 р. В. Златарски став учасником наукового туру по Чехословаччині, який мав стати платформою для культурного зближення з Болгарією. У 1928 р. В. Златарски був присутній на виставці “Славянська епопея” чеського художника Алфонс Муха. У 1929 р. Васил взяв участь як представник Міністерства народної освіти на І з'їзді славистів, який відбувся у Празі [3, 218 – 219]. У 1930 р. була відправлена делегація, яку очолював В.Н. Златарски яка представляла Болгарську науку в Афінах на ІІІ візантійському з'їзді. У 1931 р. отримав запрошення на участь у засіданні Міжнародного комітету історичної науки в Будапешті. У 1932 р. В. Златарски отримав запрошення від Фіно-угорського наукового товариства взяти участь у відзначенні п'ятдесятиріччя від збірника цього товариства. У 1934 р. В. Златарски був запрошений на ІV візантійський з'їзд у Софії [3, 222 – 223].

Другий напрям науково-громадської діяльності пов'язаний з його участю в різних спільнотах. За все життя В.Н. Златарски був членом більше ніж десяти наукових товариств. Він був членом Російського археологічного інституту в Константинополі (1899 р.) та Московського археологічного товариства (1899 р.). У 1900 р. він став членом Болгарського літературного товариства, яке пізніше у 1911 р. трансформувалось у Болгарську академію наук [5, 38]. Також Васил Златарски співпрацював з іншими вищими навчальними закладами – був доктором слов'янської філології Харківського університету (1907 р.) [1, 107], членом Болгарського археологічного інституту (1910 р.) [7,6], член Петербурзької академії наук (1911 р.), представником Болгарського історичного товариства (1911 – 1935 рр.), членом Культурного болгарсько-українського товариства (1918 р.), членом школи слов'янських досліджень при Лондонському університеті (1925 р.) та віце-президентом Академії наук Болгарії (1926 р.) та інші [6, 6; 2].

Все вищесказане дозволяє говорити про В. Златарски як надзвичайно талановиту особистість. Він ніколи не був кабінетним істориком, через свої дослідження вчений представляв Болгарію на міжнародній науковій арені не лише як країну з багатою історією, а й як країну з науковими здобутками та значним потенціалом. 15 грудня 1935 р. В.Н. Златарски відійшов у вічність, з наукових установ Європи до Софійського університету імені святого Климента Охридського в якому він працював, та Болгарської академії наук, надходили листи співчуття. Ідеї ж відомого науковця і сьогодні залишаються живими, що робить його постать та історичну спадщину особливо цікавою для вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Златарський (Златарски) Василь Миколайович (ВасилНиколов). Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник. – Х.: Тимченко, 2008. – С. 106 – 107.
2. Златарски В. История на българската държава през средновековие. – Т.1. – София, 1918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.promacedonia.org/vz1a/index.htm>
3. Златарска-Тодорова К. Баща ми ВасилЗлатарски. – София, 1975. – 266 с.
4. Личный состав Съезда // Труды XI археологического съезда в Киеве 1899 г. – М., 1902. – Т. 2. – С. 32 – 43.
5. Михайлов П. Кореспонденцията на професора Анастас Иширков до Васил Н. Златарски // География. – 2008. – № 2. – С. 38 – 42.
6. Сборник въ честь на В.Н. Златарски по случай 30-годишната му научна и професорска дейност. Приготвен от неговите ученици и почитатели. – София, 1925. – 537 с.
7. Bidlo J. VasilNikolovZlatarski / J. Bidlo. – Praha, 1937. – 32 s.

Гнуска Г.В.

Аспірантка лабораторії організаційної психології

Інститут психології

імені Г.С.Костюка НАПН України

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПІДПРИЄМЦІВ: ЗВ'ЯЗОК З ОСОБИСТІСНО-ПІДПРИЄМНИЦЬКИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

Ключові слова: підприємці; професійне вигорання; особистісно-підприємницькі характеристики підприємців; підприємницький потенціал; підприємницькі здібності.

Keywords: businessmen; professional burning down; personality enterprise descriptions of businessmen; enterprise potential; enterprise capabilities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливим напрямком трансформації українського суспільства в сучасних умовах є розвиток підприємництва, що дає можливість підвищити економічне зростання країни та соціальність стабільність суспільства.

Однак, складність та багатоаспектність підприємництва, відсутність традицій вітчизняного підприємництва, не достатня розробленість законодавчої бази, складна економічна ситуація в країні, військове напруження в країні та ін. обумовлюють значні труднощі в функціонуванні підприємницької діяльності. Це призводить до виникнення психічного напруження в діяльності українських підприємців, зокрема, до професійного вигорання.

Аналіз літератури показує, що окремі психологічні особливості діяльності підприємців знайшли відображення у ряді робіт зарубіжних [5; 8; 10] та українських [2; 3; 4; 6; 7] авторів. Разом з тим, проблема професійного вигорання у підприємців не дійшла достатнього висвітлення у вітчизняній літературі, зокрема, практично не дослідженими є психологічні чинники підприємницької діяльності, які обумовлюють виникнення професійного вигорання. Суттєву роль серед даних чинників відіграє, на наш погляд, особистісно-підприємницькі характеристики підприємців, які раніше також не виступали предметом спеціального вивчення.

Отже, соціальна значущість проблеми та її недостатня розробка обумовили визначення нами таких **завдань дослідження:**

1. Дослідити рівень вираженості професійного вигорання у підприємців.
2. Визначити рівень розвитку особистісно-підприємницьких характеристик підприємців.
3. Проаналізувати зв'язок між професійним вигоранням та особистісно-підприємницькими характеристиками підприємців

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

На *першому етапі дослідження* аналізувався рівень вираженості професійного вигорання у підприємців.

Для його вивчення використовувалася методика «Синдром «вигорання» в професіях системи «людина – людина» Х.Маслач, С.Джексона [9]. Згідно теорії Х. Маслач та С.Джексона, методика визначає три основні складові професійного вигорання: а) *емоційне виснаження* — розглядається як основна складова «професійного вигорання» та характеризується заниженим емоційним фоном, байдужістю або емоційним перенасиченням; б) *деперсоналізацію* — проявляється у деформації стосунків з іншими людьми. В одних випадках це може бути зростання залежності від інших людей, у інших — зростання негативізму, цинічності установок і почуттів стосовно реципієнтів: пацієнтів, клієнтів, підлеглих тощо; в) *редукцію особистих досягнень* — полягає або в тенденції до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень та успіхів, негативізму щодо службової гідності і можливостей, або у нівелюванні особистої гідності, обмеженні своїх можливостей, обов'язків щодо інших.

На **другому етапі дослідження** вивчався рівень розвитку особистісно-підприємницьких характеристик підприємців, до яких було віднесено такі характеристики: підприємницький потенціал та підприємницькі здібності.

Вивчення *підприємницького потенціалу* здійснювалося за допомогою методики «*Чи можете Ви стати підприємцем?*» [7]. Методика дає можливість діагностувати такі складові підприємницького потенціалу: ініціатива; ставлення до інших; лідерство; відповідальність; організаторські здібності; рішучість; наполегливість.

Для вивчення *підприємницьких здібностей* використовувалась методика «*Тест для визначення підприємницьких здібностей*» [7]. Дана методика спрямована на визначення рівня розвитку підприємницьких здібностей та діагностує такі показники: здатність людини самостійно, без допомоги інших, вирішувати питання, що виникатимуть під час роботи; наявність необхідних знань щодо ведення підприємницької діяльності; володіння потрібними фінансами, щоб підтримати існування першого року діяльності; здатність «втримати» працівників та сформуванню компетентну команду та ін. Тест допомагає визначити місце самої людини в підприємницькому процесі та визначає ситуації виникнення певних труднощів у підприємницькій діяльності.

Третій етап дослідження було присвячено вивченню зв'язку між професійним вигоранням та особистісно-підприємницькими характеристиками підприємців. Використовувався кореляційний аналіз.

Математична обробка даних здійснювались за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 13) [1].

Вибірка опитуваних.

У дослідженні взяло участь 302 підприємця з великих міст України (м. Дніпропетровськ, м. Київ та ін.).

За *формою реєстрації* підприємницької діяльності підприємці були розподілені таким чином: 80,7% із них були фізичними особами, 19,3% – юридичними особами.

За *сферою* підприємницької діяльності підприємці характеризувались таким чином: 56,8% підприємців працювали у сфері торгівлі, 30,4% – у сфері надання послуг та 12,8% – у сфері виробництва.

За *рівнем освіти* підприємці утворили такі групи: 62,7% підприємців мали вищу освіту, 17,3% – незакінчену вищу освіту та 20,0% – середню та середньо-спеціальну освіту.

Таблиця 1

Рівень вираженості складових професійного вигорання
(у % від загальної кількості опитаних)

Складові професійного вигорання	Рівень вираженості		
	Низький	Середній	Високий
Емоційного виснаження	18,7	43,0	38,3
Деперсоналізації	27,3	32,7	40,0
Редукція особистих досягнень	18,3	35,2	46,5

Щодо віку, то опитувані утворили такі характеристики: 18,5% опитуваних мали вік до 30 років, 42,4% – від 31 до 40 років, 25,8% – від 41 до 50 років і 13,2% – понад 50 років.

За статтю опитувані розподілялись таким чином: 50,7% опитуваних були чоловіки, а 49,3% були жінки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Рівень професійного вигорання у підприємців

У процесі дослідження встановлено, що для досить великої кількості підприємців характерна наявність основних складових професійного вигорання (табл. 1).

Так, високий рівень такої складової «професійного вигорання», як «емоційне виснаження» (заниження емоційного фону, байдужість або емоційне перенасичення та ін.) виявлено у 38,3% опитаних підприємців.

Високий рівень вираженості наступної складової, якою є «деперсоналізація» (деформації стосунків з клієнтами, підлеглими та ін.), яка може проявлятися, як залежність від інших, або як зростання негативізму, цинічності установок і почуттів, зафіксовано у 40,0 % опитаних.

І високий рівень ще однієї складової – «редукції особистих досягнень» (негативне оцінювання себе, своїх професійних досягнень та успіхів, обмеження своїх можливостей та ін.) констатовано у 46,5% підприємців.

Отже, більше, ніж третина опитаних підприємців, мають високий рівень вираженості всіх складових професійного вигорання. І найбільш вираженим серед них є така складова, як «редукції особистих досягнень». Скоріше всього, це можна пояснити складністю підприємницької діяльності взагалі, і, зокрема, в складних соціально-економічних умовах її здійснення в Україні.

Отримані дані свідчать, на наш погляд, про достатньо серйозні психологічні проблеми в діяльності підприємців та необхідність надання їм психологічної дороги з даного питання.

2. Рівень розвитку особистісно-підприємницьких характеристик підприємців

Спочатку проаналізуємо рівень вираженості у підприємців підприємницького потенціалу (табл. 2).

Як свідчать дані, які наведені у табл. 2., рівень розвитку підприємницького потенціалу є достатньо вираженим. 17,7%, майже одна п'ятої, опитаних мають високий рівень розвитку підприємницького потенціалу, 81,0% опитаних, тобто, переважна більшість, мають середній рівень розвитку підприємницького потенціалу і зовсім незначна кількість опитаних (1,3%) – низький рівень.

Таблиця 2

Рівень розвитку особистісно-підприємницьких характеристик у підприємців (в % від загальної кількості опитаних)

Особистісно-підприємницькі характеристики	Рівень розвитку особистісно-підприємницьких характеристик		
	Низький	Середній	Високий
Підприємницький потенціал	1,3	81,0	17,7
Підприємницькі здібності	17,4	51,7	30,9

Як за бачимо із отриманих даних, переважна більшість опитаних (98,7%) мають високий або середній рівень розвитку підприємницького потенціалу, що можна оцінити позитивно, оскільки це свідчить про те, що люди, які займаються підприємницькою діяльністю, достатньо адекватно оцінюють свої потенційні підприємницькі здатності.

Що стосується **підприємницьких здібностей**, то, як свідчать представлені в табл. 2 дані, підприємницькі здібності є також є достатньо розвинутими у підприємців. Майже одна третина опитаних (30,9%), мають високий рівень розвитку підприємницьких здібностей, більше, ніж половина (51,7%), середній рівень і невелика кількість (17,4%) – низький рівень.

Це також можна оцінити, як достатньо позитивний факт і пояснити це тим, що все ж таки, не дивлячись на присутність “зовнішніх” мотивів (необхідність “виживання” в складних соціально-економічних умовах), досить велика кількість підприємців вибрали підприємницьку діяльність, враховуючи свої здібності.

Разом з тим, звертає на себе увагу той факт, що в цілому серед опитаних підприємців кількість тих, які мають високий та середній рівень за показником “підприємницькі здібності” є меншою, ніж за показником “підприємницький потенціал” (82,6% проти 98,7%). Водночас, навпаки, більшою є кількість осіб з низьким рівнем розвитку (17,4% проти 1,3%).

Скоріше всього, це можна пояснити тим, що такі особистісно-підприємницькі характеристики, як “підприємницькі здібності”, являють собою більш складний психологічний феномен, ніж “підприємницький потенціал”, а отже, кількість осіб, які мають високі його показники, є меншою.

3. Зв’язок між професійним вигоранням та особистісно-підприємницькими характеристиками підприємців

Аналіз зв’язку між професійним вигоранням та підприємницьким потенціалом у підприємців виявив наявність *негативного статистично значущого зв’язку* між такою складовою професійного вигорання, як “емоційне виснаження” та підприємницький потенціал ($r_s = -0,125$, $p < 0,01$) (табл. 3).

Це проявляється в тому, що підвищення рівня розвитку підприємницького потенціалу негативно впливає на вираженість “емоційного виснаження” підприємців. Тобто, із підвищенням рівня розвитку підприємницького потенціалу, рівень професійного вигорання знижується.

Аналіз зв’язку між професійним вигоранням підприємців та їх професійними здібностями також виявив наявність *негативного статистично значущого зв’язку між цими показниками* за всіма складовими професійного вигорання: “емо-

Таблиця 3

Зв'язок професійного вигорання та особистісно-підприємницьких характеристик підприємців (коефіцієнт кореляції (rs))

Складові професійного вигорання	Особистісно-підприємницькі характеристики підприємців	
	Підприємницький потенціал	Підприємницькі здібності
Емоційне виснаження	-0,125*	-0,188**
Деперсоналізація	-0,020	-0,139*
Редукція особистих досягнень	-0,018	-0,317**

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$

ційне виснаження” ($r_s = -0,188$, $p < 0,01$); “деперсоналізація” ($r_s = -0,139$, $p < 0,05$); “редукція особистих досягнень” ($r_s = -0,317$, $p < 0,01$) (табл. 3).

Суть даного зв'язку полягає в тому, що підвищення рівня розвитку підприємницьких здібностей негативно впливає на вираженість професійного вигорання підприємців. Тобто, чим вище рівень підприємницьких здібностей, тим нижче рівень професійного вигорання, і, особливо, це проявляється стосовно “редукції особистих досягнень”.

Отримані дані, скоріше всього, ще раз підтверджують той факт, що “підприємницькі здібності” є більш складним феноменом, ніж “підприємницький потенціал”, оскільки по мірі підвищення рівня розвитку підприємницьких здібностей рівень професійного вигорання знижується за всіма його складовими.

В цілому, ми можемо говорити про те, що наявність розвинутих особистісно-підприємницьких характеристик може виступати важливим чинником профілактики у підприємців професійного вигорання. При цьому, по мірі розвитку у підприємців більш “складних” підприємницько-особистісних характеристик (наприклад, переходу від “підприємницького потенціалу” до “підприємницьких здібностей”) збільшується ймовірність профілактики та подолання професійного вигорання.

Отже, ми можемо говорити про те, що вибір людьми підприємницької діяльності (як основного виду своєї діяльності) має здійснюватися з урахуванням адекватної оцінки наявності у них підприємницьких здібностей, або, хоча б, підприємницького потенціалу. Це може виступати умовою профілактики професійного вигорання у підприємців та ефективності підприємницької діяльності в цілому.

ВИСНОВКИ

1. Більше, ніж третина опитаних підприємців, мають високий рівень вираженості всіх складових професійного вигорання. Найбільш вираженою є така складова, як «редукція особистих досягнень».

2. Констатовано наявність зв'язку між професійним вигоранням та особистісно-підприємницькими характеристиками, що знайшло відображення в таких виявах:

а) підвищення рівня розвитку особистісно-підприємницьких характеристик підприємців (підприємницького потенціалу та підприємницьких здібностей) впливає на зниження професійного вигорання підприємців;

б) такі особистісно-підприємницькі здібності, як “підприємницькі здібності”, є більш складним феноменом, ніж “підприємницький потенціал”, оскільки по мірі під-

вищення рівня розвитку підприємницьких здібностей рівень професійного вигорання знижується за всіма його складовими, а в ситуації з “підприємницьким потенціалом” – лише за одним показником.

3. Проведене дослідження свідчить про необхідність спеціальної *психологічної підготовки* підприємців стосовно профілактики та подолання синдрому «професійного вигорання», з урахуванням впливу описаних вище чинників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бююль А. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бююль, П. Цефель; пер. с нем. – СПб.: ДиаСофтЮП, 2002. – 608 с.
2. Винославська О.В. Етична мотивація американських та українських професіоналів бізнесу / О.В. Винославська // Зміни у свідомості українського суспільства на зламі тисячоліть / – К.: ВД «КМ Академія», 2001. – С.167-175.
3. Гнускіна Г.В. Психологічні особливості підприємницької діяльності: оцінка підприємцями змісту, основних мотивів, позитивних та негативних сторін підприємницької діяльності / Г.В. Гнускіна, Л.М.Карамушка // Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка ; за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2013. – Т.1. – Ч.35. – С.107-111.
4. Горовая Л.А. Аналитический отчет по результатам социологического исследования «Женщины Донетчины и малое предпринимательство» / Л.А. Горовая, Н.П. Борецкая, О.В. Иващенко. – Донецк: ИГП НАП Украины: 1999. – 92 с.
5. Журавлев А.Л. Деловая активность предпринимателей: методы оценки и воздействия / А.Л. Журавлев. – М.: РАН, Ин-т психологии, 1995. – 58 с.
6. Лагодзинська В.І. Рівень розвитку когнітивного компонента психологічної готовності підприємців до ведення ділових переговорів / В.І.Лагодзинська // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка ; за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К., 2010. – Т.1. – Ч.25-26. – С.329-338.
7. Пачковський Ю.Ф. Соціопсихологія підприємницької діяльності і поведінки / Ю.Ф. Пачковський. –Л.: Світ; ЛОНМІО, 2000. – 272 с.
8. Позняков В.П. Региональные особенности психологических отношений российских предпринимателей к своей деятельности / В.П. Позняков // Социально-психологические исследования руководства и предпринимателей. – М.: ИП РАН, 1999. – 84 с.
9. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / Под ред. Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. – СПб.: Речь, 2001. – С. 276-282.
10. Хизрич Р. Предпринимательство, или как завести собственное дело и добиться успеха / Р. Хизрич, М. Питерс. – М.: Прогресс, 1992. – 160 с.

Посацький О. В.

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

РОЗУМІННЯ ЖИТТЕВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В РАННІЙ ЮНОСТІ

Усвідомлення та переживання людиною життєвої перспективи починається в ранній юності, впливає на побудову особистістю життєвого шляху, розгортання процесу життєтворення, виступає показником зрілості особистості, тому юнацький вік заслуговує на більш пильну увагу, порівняно із іншими віковими етапами розвитку людини. У зв'язку із труднощами і дискусіями щодо визначення періодизації життєвого шляху особистості, доцільно дотримуватись думки О.В. Толстих щодо ділення людського життя на зрозумілі всім етапи: дитинство, отрочество, молодість, зрілість, старість, і розглядати юність як перший етап молодості [2, с. 2].

«Життєва перспектива» – це система уявлень людини про можливе майбутнє, не завжди бажане, але нерідко – очікуване з тривогою і побоюванням. Згідно з Є.І. Головахою, поняття «життєва перспектива» ширше за поняття «майбутня часова перспектива» і доцільніше для використання при характеристиці основних часових, структурно-змістових компонентів, пов'язаних із уявленнями людини про власне майбутнє. Життєві цілі та плани, ціннісні орієнтації є ядром життєвої перспективи, її основною функцією – регулятивна, смисловою віссю – мета, «картину майбутнього», на яку орієнтується індивід при побудові ієрархії цілей і засобів їх досягнення. Формування життєвої перспективи залежить, насамперед, від вікових особливостей сприйняття теперішнього, минулого і майбутнього, має динамічний характер і відбувається протягом всього життя людини [2, с. 3].

Зростання самосвідомості підлітка, поява першого часового новоутворення – «почуття дорослості» призводять до розуміння безперервності часового плину, закладають основи для появи в подальшому можливостей реконструкції минулого, передбачення майбутнього, його організації. У підлітковому і ранньому юнацькому віці формується механізм вищих психічних функцій, які забезпечують процес цілепокладання, що призводить до появи перших життєвих цілей-напівмрій, а дещо пізніше – життєвих планів. Мрії і фантазії людини входять до системи уявлень про майбутнє як складові бажаної картини майбутнього (не обов'язково реалістичної чи здійсненої згодом) поряд із очікуваннями неприємних подій, тривогами і побоюваннями, що можуть відбутися у житті кожної людини і яких, по можливості, потрібно уникати [2, с. 3].

Згідно з результатами сучасних досліджень індивіди у віці 18-23 роки мають цілісні уявлення про часову перспективу: виділяється найбільш значуща часова орієнтація, що залежить від психічного складу, часові уявлення будуються на основі індивідуальних переживань і спостережень. Саме у період юнацтва уявлення про час переходять на найбільш високий рівень і наближаються до абстрактного відображення часу, при чому особистий досвід, побудований на власному переживанні і

безперервності сприймання часу, виступає головним фактором у становленні даних уявлень і понять. Слід зазначити, що в юнацькому віці ще невідоме відчуття швидкоплинності часу, його реальної обмеженості для здійснення всіх мрій і планів, що створює позитивний емоційний фон. У зв'язку із цим я висловив припущення, що у ранній юності образ майбутнього є складним інтегративним утворенням, яке охоплює ціннісні орієнтації, перші життєві плани, плановані та очікувані події, елементи рефлексії та самооцінки, засвоєні стереотипи поведінки, настанови та емоційне ставлення до майбутнього [2, с. 4].

Для юнацького віку характерне розкриття діалектичного зв'язку минулого, теперішнього і майбутнього, формування життєвих планів, абсолютизація перспективної орієнтації. Формування життєвих планів, утворення усталеного ядра ціннісних орієнтацій особистості на основі узагальнення поставлених цілей та ієрархізації мотивів діяльності виступає найхарактернішою рисою юнацтва.

Отже, становлення узгодженої життєвої перспективи у юнацькому віці є свідченням наявності потенціалу розвитку особистості у майбутньому та виступає основним фактором, від якого залежить подальше життя людини та рівень її соціальної ефективності й успішності.

Ранній юнацький, або старший підлітковий, вік характеризується виробленням ціннісних орієнтацій – спрямованості на певні цінності – еталони життя. Зокрема, хлопці виявляють орієнтацію на «гарних і вірних друзів», «здоров'я», «діяльне життя», тоді як дівчата – на «кохання», «цікаву роботу», «щасливе сімейне життя». Ціннісні орієнтації розширюють межі соціальної ситуації розвитку, виводять юнака на вищий рівень стосунків зі світом. У нього формується готовність до професійного та життєвого самовизначення. Провідною ж характеристикою свідомості юнака стає спрямованість у майбутнє.

Найважливішою характеристикою ранньої юності виступає орієнтація на майбутнє, яка створює позитивний емоційний фон ставлення особистості до себе, стимулює її активність і є основою її розвитку.

Процес засвоєння цінностей життя і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень виступає психологічною основою формування ціннісних орієнтацій особистості молодій людині. Особливості протікання даного процесу умовно подають у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів:

- на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалась особистість до цього. А тому власний досвід життєдіяльності виступає важливим джерелом ціннісних орієнтацій;

- на другому етапі засвоєння цінностей проходить не лише шляхом утворення цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних – через засоби масової інформації і пропаганди;

- необхідною умовою, основою третього етапу є діяльність, виражена в особистих внутрішніх відношеннях до об'єктивних умов свого буття [1, с. 61].

Усвідомлення свого місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є центральним новоутворенням психічного і особистісного розвитку в цьому віці.

Проблеми ціннісних орієнтацій юнацького віку торкається Н. Є. Бондар при дослідженні формування особистісної репрезентації життєвого шляху.

Вона вважає, що юнацький вік є порою життєвого, соціально-рольового,

професійного, особистісного, морального самовизначення та індивідуалізації (усвідомлення власної неповторності) [1, с. 62].

Юність потребує від особистості знання власних можливостей та перспектив. Ця вимога задовольняється у процесі вироблення власного світогляду, смислоттєвого та ціннісного вибору, формування життєвих планів та програм.

Саме юнацький вік є сензитивним для утворення ціннісної орієнтації як стійкого елемента життєвої перспективи. Основними характеристиками ціннісних орієнтацій є їх зміст та ступінь сформованості ієрархічної структури.

За результатами дослідження студенти зосереджують свою увагу переважно на життєвій перспективі. В усвідомленні ціннісних аспектів життєвого шляху спостерігається тенденція до недиференційованого або слабкодиференційованого відображення ціннісних орієнтацій. У кожного другого юнака або дівчини існує конфлікт у ціннісній сфері між професійними та позапрофесійними цінностями. Для більшості характерна мотивація, орієнтована на вирішення проблем власної самореалізації, спілкування, навчання та майбутньої професії. Серед домінуючих цінностей переважають « вічні » для цього віку: « цікава робота », « дружба », « щасливе сімейне життя », « любов » [1, с. 63]. Щодо сімейної та професійної життєвої лінії уявлення юнацтва наближаються до середньостатичних. Стосовно освітніх, кар'єрних, добробутних перспектив справедливим є висновок про їх завищеність, нереалістичність.

До аналізу ціннісних орієнтацій студента звертається В. В. Пічурін, досліджуючи структуру та динаміку життєвої позиції особистості. В основу життєвої позиції особистості він ставить цінності. Осмислення особистістю диференційованості своєї системи цінностей виступає конкретним показником усвідомлення свого життєвого шляху, перспективи. При цьому найбільш значущі для людини цінності, на його думку, будуть в першу чергу визначати її життєву позицію, а значить відігравати вирішальну роль в її професійній діяльності [1, с. 65].

Більшість молодих людей пов'язує своє уявлення про майбутнє з отриманням цікавої і захоплюючої роботи, яка вимагає глибокої професійної підготовки.

У процесі професійної підготовки, з однієї сторони, необхідна самореалізація як постійний елемент практичного вираження свого « Я », а з другої – осмислення власної духовності постійного зворотнього зв'язку між власними вчинками і цінностями, між активністю і самоконтролем, між особисто запропонованими перспективами і досягнутими результатами.

На думку В. Т. Лісовського, на престижність тієї чи іншої професії серед молоді впливає не тільки популярність її в суспільстві, але й система цінностей, прийнята соціальними і професійними групами, сім'ями та самим індивідом [1, с. 66].

Юнацький вік співпадає із навчанням у вузі. Саме на першому курсі формується відношення молодого людини до навчання, до майбутньої професійної діяльності, продовжується активний « пошук себе », формуються якості професійно грамотного сучасного спеціаліста. І тут велику роль відіграє успішна адаптація до нових для них вузівських умов.

Виділяють такі три форми адаптації студентів – першокурсників:

1) формувальну... (стосується пізнавально-інформаційного пристосування до нового середовища, до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, її вимог до своїх обов'язків);

2) суспільну... (відбувається процес внутрішньої інтеграції груп студентів-першокурсників та інтеграції цих же груп зі студентським оточенням в цілому);

3) дидактичну... (стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної роботи у вищій школі) [3, с. 94].

Важливим компонентом ціннісної самосвідомості є її життєві орієнтації. Вони виконують функції включення суб'єкта в тій чи іншій формі соціальної діяльності і виступають як відносно самостійні, функціонально єдині підсистеми ціннісних уявлень про певні сфери діяльності і пов'язані з ними соціальні цінності.

Життєва орієнтація формується в залежності від того, носієм яких цінностей є те чи інше коло занять для людини, і якого значення набувають дані цінності в її свідомості.

Як компонент молодіжної свідомості, життєва орієнтація включає в себе всі характерні для ціннісних орієнтацій рівні:

- емоційний, що характеризується, в першу чергу, соціальними почуттями;
- когнітивний, що виражає свідому спрямованість на форми життєдіяльності;
- поведінковий, що виражає готовність зайнятися тією чи іншою діяльністю.

В юності проходять глибокі зміни в системі життєвих цінностей, відбувається ломка уявлень, відмова від ілюзій, з'являються нові погляди, переконання, оцінки.

Список використаної літератури

1. Вікова та педагогічна психологія: курс лекцій. – К.: Каравела, 2005. – 399 с.
2. Вірна Ж. П. Прогнозування життєвих перспектив в умовах психолого – педагогічного супроводу розвитку дітей загальноосвітньої школи // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 2. – С. 1-4
3. Головінський І. Педагогічна психологія: Навч. посібник для вищої школи. – К.: Аконті, 2003. – 287 с.

Карамушка Т.В.

аспірант факультету психології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ АСПІРАНТІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ

Ключові слова: організаційна культура; аспіранти; професійна кар'єра; психологічна готовність.

Keywords: organizational culture; PhD students; professional career; psychological readiness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою складовою професійної підготовки аспірантів є формування у аспірантів готовності до здійснення професійної кар'єри. Згідно прийнятим в літературі підходам до сутності психологічної готовності [5; 6], під *готовністю аспірантів до здійснення професійної кар'єри* слід розуміти, на наш погляд, комплекс мотивів, знань, умінь та навичок, особистісних характеристик, які необхідні аспірантам для успішного здійснення професійної кар'єри.

Проблема готовності особистості до здійснення різних видів професійної діяльності знайшла відображення у ряді робіт зарубіжних [5; 6] та українських [12] вчених. Разом з тим, слід зазначити, що в контексті формування готовності особистості до професійної кар'єри вона є недостатньо вивченою. Окремі аспекти даної проблеми знайшли в роботах Т.Канівець [7], але вони стосуються лише студентів. Зокрема, ще обумовлено тим, що така професійна категорія, як аспіранти, на відміну від студентів, вважається більш «елітною» і, відповідно, менш доступною для вивчення. Можна вказати лише на окремі дослідження, наприклад, Т. Фелькель [17], присвячені психологічним умовам підготовки аспірантів до здійснення лідерської діяльності.

Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що *проблема професійної кар'єри* знайшла відображення у працях західних (Д. Сьюпер [25], Е. Шейн [24], Д. Халл [22; 23] та ін.) та українських (О. Бондарчук [3], І. Бондаревська [2], Т. Канівець [7], А. Поплавська [12], М. Сурякова [19], Н. Шевченко [19], О. Щотка [20] та ін.) учених, в яких розкрито сутність професійної кар'єри, її функції, види, етапи здійснення та критерії ефективності.

Однак, рівень та соціально-психологічні чинники розвитку психологічної готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри не виступали раніше предметом спеціального вивчення. Одним із таких соціально-психологічних чинників, є *організаційна культура*, під якою, згідно прийнятим в літературі підходам [21], слід розуміти сукупність цінностей, норм поведінки, правил спілкування та ін., які прийняті в організації та поділяються її членами.

Враховуючи актуальність та недостатню розробленість проблеми, нами визначено такі **завдання дослідження**:

1. Визначити рівень розвитку основних компонентів та загального показника готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри.

2. Проаналізувати рівень розвитку різних типів організаційної культури вищих навчальних закладів.

3. Визначити зв'язок між рівнем розвитку компонентів та загального показника готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри та рівнем розвитку типів організаційної культури вищих навчальних закладів.

Методика і організація дослідження.

Для вивчення рівня розвитку *готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри* використовувався комплекс методик, який дав можливість вивчити основні компоненти та складові готовності [8].

Так, дослідження *мотиваційного компонента* готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри здійснювалося за допомогою таких методик: а) авторської анкети «Професійна кар'єра аспіранта» [8]; б) опитувальника «Мотивація до кар'єри» А. Ное, Р. Ное, Д. Баххубер (адаптація Е.А. Могильовкіна) [11]; в) опитувальника «Якорі кар'єри» Е. Шейна [14].

Що стосується методик для вивчення *когнітивного компонента* готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри, то тут основним методичним інструментарієм виступила авторська анкета «Професійна кар'єра аспіранта», яка включає такі «відкриті» питання: 1) «Що таке професійна кар'єра?»; 2) «Які існують види професійної кар'єри?»; 3) «Що таке професійна кар'єра аспірантів?»; 4) «Які критерії успішності професійної кар'єри аспірантів можна виділити?»; 5) «Що являє собою психологічна готовність аспірантів до здійснення професійної кар'єри? (Які елементи вона включає?)». Обробка отриманих результатів здійснювалась за допомогою контент-аналізу.

Для дослідження *операційного компонента* готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри застосовувалися такі опитувальники: а) «Методика визначення загальної та соціальної ефективності» М. Шеєра, Дж. Маддукс (адаптація А.В. Боярцевої) [6], б) «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла [18]; в) «Який Ваш креативний потенціал?» (шкала В «Мій підхід до розв'язання проблеми») [14].

І для вивчення *особистісного компонента* психологічної готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри застосовувалися такі опитувальники: а) «Діагностика рівня суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Е. Бажина, С. Голинкіної, А. Еткіна) [15]; б) «Методика вивчення рівня рефлексивності» А.В. Карпова [10]; в) «Інвентаризація симптомів стресу» К. Веймана [4].

Для вивчення *особливостей розвитку організаційної культури* кафедр вищих навчальних закладів використовувався опитувальник «Визначення типу організаційної культури» Ч. Хенді [16], спрямований на визначення різних типів організаційної культури: а) культури «ролі»; б) культури «завдання»; в) культури «влади»; г) культури «особистості».

Математична обробка даних та графічна презентація здійснювалась за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 22). Використовувались методи описової статистики, кореляційний та факторний аналіз.

Дослідження проводився серед аспірантів гуманітарних і технічних спеціальностей (Зпорізький національний університет, Національний технічний університет

України «КПШ», Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, Університет менеджменту освіти НАПН України, Чернівецький університет імені Юрія Федьковича та ін.). Усього в дослідженні взяло участь 272 аспіранти гуманітарних і технічних спеціальностей.

Серед опитаних були 18,2 % аспірантів 1-го курсу, 57,6 % аспірантів 2-го курсу, 13,6% – аспірантів 3 курсу та 10,6% – аспірантів 4-го курсу.

79,5% аспірантів навчались на денній формі навчання та 20,5% – на заочній формі навчання.

Серед опитаних було 35,1% хлопців та 64,9% дівчат.

37,9% опитаних були віком до 25 років. 49,2% – віком від 25 до 30 років. 12,9% – віком понад 30 років.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Рівень розвитку компонентів і загального показника психологічної готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри

Перше за все, проаналізуємо рівень розвитку кожного із компонентів готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри та здійснимо порівняння розвитку даних компонентів між собою (табл.1).

Як видно із табл. 1, *перше місце*, із значним відривом від інших компонентів, за критерієм «високий рівень розвитку», зайняв *мотиваційний компонент* готовності. Високий рівень його розвитку зафіксовано у 33,8% аспірантів.

Далі слідує *особистісний компонент*, високий рівень розвитку якого зафіксовано у 22,2%.

Значно менше, порівняно із названими компонентами, виражений *операційний і когнітивний компоненти*. Кількість студентів, у яких виявлено високий рівень розвитку даних компонентів, становить 15,4% та 8,9% відповідно.

Отримані дані свідчать про наявність *диспропорції* в рівні розвитку компонентів готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри. Це проявляється в тому, що аспіранти мають достатньо сильну мотивацію до здійснення професійної кар'єри та наявність достатньо розвинутих особистісних якостей. Разом з тим, вони потребують значного підвищення знань та умінь і навичок з означеної проблеми.

Отже, підвищення рівня розвитку “когнітивно-технологічних” компонентів готовності має складати значний напрямок психологічної підготовки аспірантів до професійної кар'єри, що дасть можливість, як нам здається, досягнути певного *балансу* в структурі психологічної готовності.

Таблиця 1

Рівень розвитку компонентів готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри (у % від загальної кількості опитаних)

Компоненти готовності	Рівень розвитку компонентів		
	Високий рівень розвитку	Середній рівень розвитку	Низький рівень розвитку
Мотиваційний	33,8	47,8	18,4
Особистісний	22,2	54,8	23,0
Операційний	15,4	58,1	26,5
Когнітивний	8,9	74,4	16,7

Таблиця 2

Рівень розвитку загального показника готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри (в % від загальної кількості опитаних)

Рівень розвитку загального показника готовності	%
Високий рівень	15,8
Середній рівень	66,5
Низький рівень	17,6

І, насамкінець, проаналізуємо рівень розвитку загального показника готовності аспірантів до здійснення майбутньої професійної кар'єри (табл.2). Отримані дані говорять про те, що високий рівень розвитку даного показника зафіксовано у незначній кількості опитаних (15,8%). Середній рівень виявлено у двох третях (66,5%) опитаних. І низький рівень констатовано лише у 17,6% аспірантів.

Отже, результати дослідження свідчать про недостатній рівень розвитку загального показника готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри.

В цілому, можна зробити висновок про те, що дослідження виявило недостатній рівень готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри (як на рівні окремих компонентів, так і загального показника готовності). Це говорить, на наш погляд, про необхідність приділення спеціальної уваги психологічній підготовці аспірантів з даного напрямку професійної підготовки та врахуванні соціально-психологічних чинників та умов її формування. Як зазначалось вище, одним із таких чинників виступає організаційна культура, про особливості розвитку якої піде мова далі.

2. Рівень розвитку типів організаційної культури у вищих навчальних закладах

Що стосується рівня розвитку різних типів організаційної культури, які представлені у вищих навчальних закладах (на кафедрах, факультеті), то тут отримано такі дані (табл. 3).

На першому місці, за рівнем вираженості високого рівня розвитку, представлена культура «завдань». 51,1%, тобто, більше, ніж половина, опитаних вказали на представленість у їх вищих навчальних закладах даного типу культури. Така культура, як зазначалось вище, ґрунтується на свободі дій і достатності ресурсів, необхідних для досягнення поставленої мети, розподілі влади залежно від професіоналізму і наявності ресурсів, оцінюванні праці за результатами тощо) [16].

Таблиця 3

Рівень розвитку типів організаційної культури у вищих навчальних закладах (в% від загальної кількості опитаних)

Типи організаційної культури	Високий рівень розвитку	Середній рівень розвитку	Низький рівень розвитку
Культура «влади»	10,5	45,1	44,4
Культура «ролей»	39,8	40,6	19,5
Культура «завдань»	51,1	28,6	20,3
Культура «особистості»	20,3	44,4	35,3

На другому місці, за рівнем вираженості знаходиться культура “ролей”, на високий рівень якої вказало дещо менше опитаних (39,8%). Особливість даної культури полягає в тому, що їй притаманна глибока спеціалізація, обов’язковість виконання службових функцій, їх чітка регламентація, адміністративний контроль службової поведінки тощо [16].

Як бачимо, домінуючими у рівні розвитку організаційної культури у вищих навчальних закладах є, на думку аспірантів, є культура “завдань” та культура “ролей”. Враховуючи наявні в літературі дослідження [21], згідно ких культура “завдань” відноситься до “прогресивних” типів організаційних культур, а культура “ролей” – до “традиційних” організаційних культур можна з приємністю констатувати, що у вищих навчальних закладах переважає культура “завдань”, тобто, “прогресивна” організаційна культура.

Що стосується двох інших типів культур (культури “особистості” та культури “влади”), то вони значно відстають від рівня розвитку попередніх двох типів організаційних культур.

Як свідчать отримані дані, третє місце займає культура “особистості”: 20,3%, тобто, лише одна п’ята, опитаних, вказали на рівень розвитку даного типу культури, яка характеризується мінімальним ступенем адміністрування та обмеження особистих прав і свобод, ставленням з повагою до здібностей та особистісних якостей персоналу, правом виявляти ініціативу та творчість тощо) [16].

І четверте, останнє, місце займає культура “влади”. Лише 10,5% опитаних вказали на високий рівень розвитку даного типу організаційної культури, для якої пріоритетом є одноосібність рішень керівника, централізований контроль ресурсів, висока документальна регламентованість трудової поведінки тощо [16].

Якщо знову звернутись до літератури [21], в якій говориться про те, що культура “особистості” відноситься до “прогресивних” типів організаційних культур, а культура “влади” – до “традиційних” організаційних культур, то, як позитивний факт можна назвати те, що культура “влади”, тобто, “традиційна” культура, на думку опитаних, представлена лише у невеликій частині вищих навчальних закладів, у яких провадилося дослідження.

Разом з тим, звертає увагу на себе той факт, що культура “особистості”, як “прогресивна” культура, має певні резерви для свого розвитку, оскільки вона представлена теж у невеликій частині опитаних вищих навчальних закладів. Отже, розвиток організаційної культури “особистості” має складати, на наш погляд, один із перспективних напрямків розвитку організаційної культури у вищих навчальних закладах.

3. Зв’язок між рівнем розвитку готовності аспірантів до здійснення професійної кар’єри та рівнем розвитку типів організаційної культури вищих навчальних закладів

Далі проаналізуємо зв’язок кожного із компонентів та загальним показником готовності аспірантів до здійснення професійної кар’єри і рівнем розвитку типів організаційної культури.

Що стосується *мотиваційного компоненту готовності*, то тут отримано дані, які свідчать про те, що організаційна культура, як соціально-психологічний чинник, має тісний зв’язок із мотиваційним компонентом готовності (табл.4).

Таблиця 4

Зв'язок між рівнем розвитку мотиваційного компонента готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і типами організаційної культури кафебри (факультету) (коефіцієнт кореляції r)

Складові мотиваційного компонента готовності	Типи організаційної культури			
	Культура «Влади»	Культура «ролей»	Культура «завдань»	Культура «особистості»
Мотиви здійснення професійної кар'єри в різних соціальних сферах	-0,016	-0,025	-0,017	0,128*
Мотиви здійснення різних типів внутрішньо-організаційної професійної кар'єри	-0,077	0,030	0,002	0,068
Мотиви здійснення міжорганізаційної кар'єри (з постійною спеціальністю/змінною спеціальністю)	0,063	0,070	0,095	0,096
Мотиви здійснення різних типів "міжнародно-вітчизняної" професійної кар'єри	0,067	0,045	-0,127*	-0,026
Типи кар'єрних орієнтації	0,042	0,089	0,013	0,038
Мотивація особистості до професійної кар'єри:				
а) Кар'єрна інтуїція	0,012	0,071	0,122*	0,144*
б) Кар'єрна стійкість	0,109	-0,039	-0,055	0,022
в) Кар'єрна причетність	-0,039	0,154*	0,005	0,092
Мотиваційний компонент	0,030	0,104	0,015	0,124*

Так, отримані дані свідчать про те, що існує позитивний статистично значущий зв'язок між культурою "особистості" і такими складовими мотиваційного компоненту: а) мотивами здійснення професійної кар'єри в різних соціальних сферах ($r = 0,128$; $p < 0,05$); б) "кар'єрною інтицією" ($r = 0,144$; $p < 0,05$); в) мотиваційним компонентом в цілому ($r = 0,124$; $p < 0,05$)

Це проявляється в тому, що чим вищим є рівень розвитку культури "особистості", тим вищим є рівень вираженості у аспірантів таких феноменів: а) мотивів "профільної кар'єра" (кар'єри, яка має відношення до освітньо-наукової сфери); б) "кар'єрної інтуїції" (здатності особистості оцінити свої кар'єрні перспективи, вміння усвідомленої та інтуїтивно визначати свої сильні та слабкі сторони стосовно професійного та посадового просування, модифікувати свої кар'єрні цілі та активно діяти для досягнення цих цілей); в) мотиваційного компонента в цілому.

Далі, за кількістю виявлених статистично значущих зв'язків знаходиться культура "завдань". Тут констатовано, що існує позитивний статистично значущий зв'язок між "кар'єрною інтуїцією" ($r = 0,122$; $p < 0,05$) та негативний статистично значущий зв'язок між здійснення різних типів "міжнародно-вітчизняної" професійної кар'єри ($r = -0,127$; $p < 0,05$).

Зміст виявлених закономірностей полягає в тому, що із підвищенням рівня культури "завдань" підвищується рівень розвитку "кар'єрної інтуїції" та знижується рівень розвитку мотивації щодо здійснення професійної кар'єри в Україні у вітчизняних організаціях ("вітчизняна" кар'єри).

Таблиця 5

Зв'язок між рівнем розвитку операційного компонента готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і типами організаційної культури кафедри (факультету) (коефіцієнт кореляції r)

Складові операційного компонента готовності	Види організаційної культури			
	Культура «влади»	Культура «ролей»	Культура I «завдань»	Культура «особистості»
Загальна самооефективність	-0,114	0,113	0,088	0,045
Творчий підхід до розв'язання проблеми	-0,194**	-0,107	0,073	0,194**
Емоційний інтелект	-0,033	0,171**	0,217**	0,155*
Операційний компонент	-0,050	0,122*	0,150*	0,185*

І на останньому місці, за кількістю виявлених статистично значущих зв'язків знаходиться культура «ролей». Виявлено, що існує позитивний статистично значущий зв'язок між даним типом культури та «кар'єрною причетністю» ($r = 0,154$; $p < 0,05$). Це проявляється в тому, що із підвищення даного типу культури зростає «кар'єрна причетність» (орієнтація аспірантів на реалізацією в професійній кар'єрі не лише своїх власних цілей, але і здатність працювати з максимальною віддачею ради досягнення цілей організації, зокрема в позаурочний час, без оплати тощо).

Як бачимо, пріоритетний позитивний вплив культури «особистості» очевидний і він стосується найбільш складних складових мотиваційного компонента.

Далі проаналізуємо результати, які розкривають зв'язок між рівнем розвитку операційного компонента готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і типами організаційної культури кафедри (факультету) (Табл. 5).

Так, виявлено, що існує позитивний статистично значущий зв'язок між культурою «особистості» і такими складовими операційного компоненту: а) творчим підходом до розв'язання проблеми ($r = 0,194$; $p < 0,01$); б) «емоційним інтелектом» ($r = 0,155$; $p < 0,05$); в) операційним компонентом в цілому ($r = 0,185$; $p < 0,05$). Суть виявлених закономірностей полягає в тому, що із підвищенням рівня культури «особистості» підвищується рівень розвитку названих психологічних феноменів.

Окрім того, констатовано наявність позитивного статистично значущого зв'язку між культурою «завдань» та культурою «ролей» і такими складовими операційного компоненту: а) «емоційним інтелектом» (відповідно, $r = 0,217$; $p < 0,01$; $r = 0,171$, $p < 0,01$); б) операційним компонентом в цілому ($r = 0,150$; $p < 0,05$; $r = 0,122$, $p < 0,05$). Мова йде про те, що підвищення рівня розвитку культури «завдань» і культури «особистості» сприяє підвищенню рівня емоційного інтелекту і операційного компоненту в цілому.

Однак, виявлено негативний статистично значущий зв'язок між культурою «влади» і творчим підходом до розв'язання проблеми ($r = -0,194$; $p < 0,01$). Це проявляється в тому, що із підвищенням рівня розвитку даного типу організаційної культури рівень розвитку творчого підходу до вирішення проблеми знижується.

Отже, аналогічно мотиваційному компоненту готовності, у процесі аналізу операційного компоненту простежується вплив пріоритетної ролі культури «осо-

Таблиця 6

Зв'язок між рівнем розвитку особистісного компонента готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і типами організаційної культури кафедри (факультету) (коефіцієнт кореляції r)

Складові особистісного компонента готовності	Види організаційної культури			
	Культура «влади»	Культура «ролей»	Культура «за-вдань»	Культура «особистості»
Локус контролю	-0,063	-0,033	0,103	0,059
Рефлексивність	-0,160**	0,119	0,092	0,059
Стресостійкість	-0,173**	-0,007	0,011	-0,115
Особистісний компонент	-0,197**	0,034	0,066	-0,017

бистості” на розвиток операційного компоненту. Окрім того, як видно із отриманих даних, найбільшого вплив даної групи соціально-психологічних чинників стосується такого компоненту, як емоційний інтелект. Також простежується негативний вплив культури “влади”.

Далі звернемося до даних, які стосуються зв'язку між рівнем розвитку *особистісного компонента* готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і типами організаційної культури кафедри (факультету) (табл. 6).

Як свідчать отримані дані, виявлено негативний статистично значущий зв'язок між культурою “влади” і такими складовими особистісного компоненту: а) рефлексивність ($r = -0,160$; $p < 0,01$); б) стресостійкість ($r = -0,173$; $p < 0,01$); в) особистісний компонент в цілому ($r = -0,197$; $p < 0,01$). Сутність виявлених зв'язків полягає в тому, що із підвищенням рівня розвитку культури “влади” рівень розвитку рефлексивності, стресостійкості та особистісного компоненту готовності в цілому знижується.

Аналіз даних, які стосуються *когнітивного компоненту готовності*, показав, то тут не виявлено статистично значущих зв'язків за жодним із п'яти складових когнітивного компонента готовності.

І на завершення проаналізують дані, які висвітлюють зв'язок між рівнем розвитку *загального показника* готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і типами організаційної культури кафедри (факультету) (Табл. 7).

Отримані дані свідчать про те, що існує позитивний статистично значущий зв'язку між загальним показником готовності і культурою “особистості” ($r = 0,131$; $p < 0,05$) та культурою “ролей” ($r = 0,124$; $p < 0,05$). Мова йде про те, що підвищення рівня розвитку даних типів організаційних культур сприяє підвищенню загального показника готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри.

Висновки

1. Дослідження виявило *недостатній рівень розвитку* загального показника готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри, високий рівень розвитку якого спостерігається менше, ніж у одній шостій опитаних.

2. Констатовано *диспропорцію* в рівні розвитку компонентів готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри (мотиваційний та особистісний компоненти значно переважають над когнітивним та операційним).

Таблиця 7

Зв'язок між рівнем розвитку загального показника готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і типами організаційної культури кафедри (факультету) (коефіцієнт кореляції r)

Загальний показник готовності	Види організаційної культури			
	Культура «влади»	Культура «ролей»	Культура «завдань»	Культура «особистості»
	-0,087	0,124*	0,082	0,131*

* $p < 0,05$

3. Рівень розвитку “прогресивного” типу культури, культури “особистості”, є недостатнім (на відміну від рівня розвитку “прогресивного” типу, культури “завдань” і “традиційного” типу організаційної культури, культури “ролей”).

4. Організаційна культура є суттєвим соціально-психологічним чинником розвитку готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри, що знаходить відображення в таких виявах:

а) *Організаційна культура “особистості”* здійснює найбільш виражений, порівняно з іншими типами, *позитивний* вплив на розвиток готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри: позитивно впливає на розвиток багатьох складових та компонентів готовності, таких, як мотиви “профільної кар'єри”, творчий підхід до розв'язання проблеми, емоційний інтелект, мотиваційний, операційний компоненти в цілому, загальний показник готовності.

Далі слідує організаційна культура “ролей” та організаційна культура “завдань” (здійснює позитивний вплив на рівень розвитку “кар'єрної причетності”, емоційного інтелекту, операційного компонента в цілому).

Окрім того, культура “ролей” здійснює позитивний вплив на рівень розвитку загального показника готовності.

б) Культура “влади” здійснює *негативний вплив* на розвиток готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри і це стосується переважно складових особистісного компонента готовності (рефлексивності, стресостійкості, особистісного компонента в цілому) і такої складової операційного компонента, як творчий підхід до розв'язання проблеми, тобто, найбільш складних складових готовності.

5. Поза впливом організаційної культури знаходиться *когнітивний компонент* готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри

6. Отже, можна говорити про те, що *культура “особистості”* однозначно позитивно впливає на розвиток готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри. Тому *підвищення рівня її розвитку* у вищих навчальних закладах є важливою умовою формування готовності аспірантів з проблеми професійної кар'єри. Тим більше, як свідчать отримані дані, рівень розвитку даного виду організаційної культури займає одне з останніх місць.

Водночас, потрібно *знижувати* рівень розвитку *культури “влади”* у вищих навчальних закладах, оскільки вона негативно впливає на найбільш складні складові готовності.

7. Виявлені закономірності доцільно враховувати в практиці діяльності вищих навчальних закладів з метою формування готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Бондаревська І.О. Навчальна програма тренінгової форми «Кар'єра і сім'я: гендерна ідентичність жінок-менеджерів» / І.О. Бондаревська // Актуальні проблеми психології. Том 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Наук. світ, 2008. – Част. 21–22. – С. 57–62.
3. Бондарчук О.І. Професійна кар'єра керівників шкіл: психологічний аспект / О.І. Бондарчук // Актуальні проблеми психології. Том 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Міленіум, 2002. – Част. 6. – С. 86–89.
4. Водопьянова Н.Э. Психодиагностика стресса / Н.Э. Водопьянова. – СПб., 2009. – С. 29–31.
5. Дурай-Новакова К.М. Проблемы и задачи спецкурса «Профессиональная готовность студентов к педагогической деятельности в системе подготовки учителей» / К.М. Дурай-Новакова // Теория и практика высшего педагогического образования: межвуз. сб. науч. тр. / под ред. В.А. Слостенина. – М.: МГПИ, 1982. – С. 52–59.
6. Дьяченко М.М. Психологические проблемы готовности к деятельности / М.М. Дьяченко, А.А. Кандыбович. – Мн.: Изд-во Белорус. ун-та, 1976. – 176 с.
7. Канівець Т.М. Основні труднощі у підготовці студентів до здійснення майбутньої професійної кар'єри та роль власної активності студентів для їх подолання / Т.М. Канівець // Теоретичні та прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – №3 (29). – С. 158–168.
8. Карамушка Т.В. Комплекс методик для дослідження соціально-психологічних чинників формування готовності аспірантів до здійснення професійної кар'єри / Т.В. Карамушка // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. – Алчевськ: ДонДТУ, 2014. – Т. 1. – Вип. 40. – С. 139-136.
9. Карамушка Т.В. Психологічна готовність аспірантів до здійснення професійної кар'єри: зміст, структура, методики для вивчення / Т.В. Карамушка // Організаційна та економічна психологія в Україні: сучасні проблеми та перспективи розвитку: тези Х Ювілейної міжнародної науково-практичної конференції з організаційної та економічної психології (Київ, 24-25 квітня 2014 року) / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, М.С. Корольчука. – К.: Київ. нац. торг.-екон. Ун-т, 2014. – С. 59-61.
10. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее определения / А.В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–56.
11. Могилевкин Е.А. Карьерный рост: диагностика, технология, тренинг: монография / Е.А. Могилевкин. – СПб.: Речь, 2007. – 336 с.
12. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці / В.О. Моляко. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с
13. Поплавська А.П. Еволюція кар'єрного зростання працівника в організації: огляд матеріалів американських досліджень / А.П. Поплавська // Актуальні проблеми

- психології. Том 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2002. – Ч. 5. – С. 230–236.
14. Практикум по психологии профессиональной деятельности и менеджмента: учеб. пособие / под ред. Г.С. Никифорова, М.А. Дмитриевой, В.М. Снеткова. – [2-е изд.]. – СПб.: Изд-во С-Петербурга. ун-та, 2001. – 240 с.
 15. Практическая психодиагностика: Методики и тесты: учеб. пособие / [ред.-сост. Райгородский Д.Я.]. – Самара: ИД «Бахрах», 1998. – 672 с.
 16. Тихомирова О.Г. Организационная культура: формирование, развитие и оценка / О.Г. Тихомирова. – СПб.: ИТМО, 2008. – С. 128–136.
 17. Фелькель Т. Г. Роль аспірантури в розвитку лідерських якостей аспірантів / Т. Г. Фелькель // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Т. І: Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.: А.С.К., 2011. – Вип. 34. – С. 316–322.
 18. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П.Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2002. – С. 57–59.
 19. Шевченко Н.Ф. Шлях до професійної кар'єри: наук.-практ. посіб. / Н.Ф. Шевченко, М.В. Сурякова. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2009. – 72 с.
 20. Щотка О.П. Професійна кар'єра та практика її розвитку в організаціях освіти / О.П. Щотка // Актуальні проблеми психології. Том 1: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.: Міленіум, 2002. – С. 89–83.
 21. Шевченко А. М. Організаційна культура інноваційних та традиційних загальноосвітніх навчальних закладів: теоретичний аспект / А. М. Шевченко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. І: Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.: А.С.К., 2011. – Вип. 33. – С. 211–213.
 22. Hall, D.T. Careers in organization / D.T. Hall. – Glenview, IL: Scott, Foresman, 1976. – 256 p.
 23. Hall, D.T. The new «career contract: Wrong on both counts / D.T. Hall. – Boston: Executive Developmental Roundtable ; Boston Universiting School of management, 1993. – 220 p.
 24. Schein, E. (1986) A critical look at current career development theory and research / E. Schein / In D.T. Hall and Association (Eds.). Career development in organization. – San-Francisco, CA, 1986. – P. 120–145.
 25. Super, D.E. (1992) Toward a comprehensive theory of career development / D.E. Super / In D.H. Montrose, S.J. Shinkman (Eds). Career development: Theory and practice. – Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1992. – P. 35–64.

Карпицкий Н.Н.

доктор философских наук, доцент
Луганский национальный аграрный университет
(Украина, г. Харьков)

АПРИОРНЫЕ ОСНОВАНИЯ ДРЕВНЕИНДИЙСКОЙ КАРТИНЫ МИРА

Ключевые слова / Keywords: ритуал / ritual, сознание / consciousness, культура / culture, Индия / India, Атман / Atman, упанишады / Upanishads

1. Предпосылки понимания древнеиндийской картины мира. Философский подход к пониманию древнеиндийских текстов предполагает выявление априорных оснований мировосприятия человека древней эпохи. При этом надо избегать проекции современных представлений на картину мира древнего человека. Для этого необходим принцип беспредпосылочности, требующий понимать древний текст, отрешаясь от современных представлений. Философский подход отличается от исторического. Если историк обрабатывает имеющиеся источники, свидетельства о событиях и другую эмпирическую информацию, то философ раскрывает свое понимание, пользуясь умозрительными методами, поскольку только научно-историческими методами невозможно проникнуть в опыт жизни людей, живших тысячелетия назад. Данный опыт жизни являлся первичной очевидностью для древнего человека, и понять этот опыт первичной очевидности можно лишь путем отрешения от собственных предпосылок понимания.

Разумеется, осмысливая содержание очевидности для древнего человека, мы невольно проецируем на его опыт собственные представления. Поэтому каждый следующий шаг понимания предполагает проблематизацию того, что мы на данный момент считаем очевидным, и благодаря этой проблематизации переходим к более глубокому пониманию. Философское понимание опыта очевидности человека другой культуры выражается в умении сформулировать априорные принципы его картины мира.

2. Первичная априорная структура древнеиндийской картины мира. В некоторых древнеиндийских текстах априорные принципы мировосприятия описаны достаточно определенно. В санхье вполне ясно представлена априорная структура сознания – три уровня ментального сознания, пять уровней эмпирического сознания, манас, который регулирует уровни эмпирического сознания, определенные органами ощущений и действий – индриями. В йоге априорная структура выражена в представлении о семи чакрах, которые символизируют семь уровней психического самосознания – витального, сексуального, телесного, чувственно-эмоционального, темпорального, интеллектуального и интуитивного.

Поскольку эти априорные структуры выражают восприятие человека конкретного исторического периода Индии, возникает вопрос, можно ли выделить более ранние априорные структуры и показать их логическую связь с априорными структурами мировосприятия более поздних эпох. Для этого необходимо отбросить имеющиеся предпосылки понимания, характерные для современного человека.

Проведем такой мысленный эксперимент. Представим себе древнего человека, который не имеет представления ни о современных знаниях, ни о современном способе предметной расчлененности мира. Ведь то, как человек расчленяет мир на предметы, определено его языком и культурой. Вынесем за скобки способ предметного упорядочивания и получим текучую нерасчлененность потока событий. Как в этой текучей нерасчлененности человеку начать ориентироваться в мире? – С помощью ритуала.

Ритуал расчленяет и структурирует поток событий. Благодаря ритуалу время становится не однородным, а циклично упорядоченным. Соответственно и пространство становится не однородным, а упорядоченным от периферии к центру. В этой упорядоченности все события обретают новый смысл. Устанавливаются новые смысловые отношения, которые определяют взаимосвязь между событиями – особую магическую причинность, отличную от современного понимания причинно-следственных связей. Например, в ритуале поклонения огню происходит синтез в божестве огня (например – Агни) всех событий встречи с огнем – и огнем очага, и огнем пожара, и огнем костра и т.д. Формируемая в дальнейшем предметная расчлененность мира осуществляется уже на основе упорядоченности мировосприятия с помощью ритуала.

3. Историчность древнеиндийской картины мира. С учетом развития практики ритуала можно взглянуть на исторические пласты в Ведах, отражающие этапы развития религиозной жизни. Такие пласты обнаруживаются в самхитах Ригведы. Наиболее древний пласт – почитание Адити, олицетворяющей женское начало, высшее воплощение материнства, затем на первый план выходят божества, властвующие над законом – Варуна (воплощение природного закона) и Митра (олицетворяющий закон людей). В следующий период в центре оказывается бог-громовержец – Индра, победивший змея – Вритру, что послужило началом возникновения мира. В более позднюю эпоху возникает образ первочеловека пуруши – Праджapati, который силой тапаса расчленил себя и из его тела возник весь мир, сохраняющий антропоморфный образ своего прародителя.

Творчески-поэтический период сложения самхит сменяется периодом, когда на первый план выходят социальные функции религии. Общество уже сложилось, и теперь возникла необходимость религиозного обеспечения потребностей в социальной жизни человека. В этот период первостепенное значение играют жрецы – брахманы, которые обеспечивают участие богов в решении повседневных и социальных задач человека. Они же пишут соответствующие комментарии к самхитам, которые тоже называются брахманы. В этот период складывается классический политеизм, однако в Индии он пошел не по пути деградации, постепенно превращаясь в пустую формальность, как это было в Римской империи, а по пути перерождения в совершенно новое религиозное миропонимание, связанное с возникновением традиции отшельничества.

Деление жизни на четыре периода (ученик, домохозяин, отшельник, странник) привело к тому, что многие люди уходили в леса в поисках смысла жизни, где радикально переосмыслили религиозное миропонимание. Ритуал, который выполнял социальную функцию, стал пониматься как описание, с одной стороны, психологической самодисциплины, с другой стороны, структуры, в которой совпадает микро-

космос и макрокосмос. При этом сам макрокосмос подчиняется не физическим, а психологическим законам, то есть представляет собой психокосмос, в котором явления мира обусловлены желаниями и страстями.

Феноменологически это можно описать так: интенция конституирует сам феномен, и вне интенции сознания нет вещей самих по себе.

4. Открытие Абсолюта. Уникальность духовной традиции древней Индии в том, что там ритуал был трансформирован в психосоматическую практику, имеющую религиозную цель. Это привело к открытию Абсолюта.

В период сложения брахман ритуальные действия, обеспечивая личные или социальные потребности, носили в древнеиндийском обществе функциональный характер. В соответствии с этим в сложившейся системе классического политеизма были определены функции различных божеств. Однако в период создания араньяк, отшельник, ушедший в лес в поисках смысла жизни, отрешался от всех мирских задач, и потому функциональное значение ритуала для него становилось уже не важным. Поэтому ритуал трансформируется во внутреннюю самодисциплину, а элементы ритуала изменяют смысл, превращаясь в символ психологической практики. В этой самодисциплине отшельник отрешается от всех страстей и желаний, от всякой направленности на внешние феномены и открывает то, что лежит в основе них. Он обнаруживает, что феномены потока жизни, как волны моря, порожденные ветром, вызывались его страстями и желаниями. Но когда страсти и желания успокоились, он начинает различать сам океан, иначе говоря, Абсолют или Единое, которое лежало в основе внешних проявлений множественности.

Обнаруживая Единое внутри себя за внешними проявлениями разнообразия психологических состояний, отшельник открывал Атман. Обнаруживая Единое за внешними проявлениями окружающего мира, он открывал Брахман. И новым открытием для него стало понимание того, что и в основе человека, и в основе мира лежит одно и то же единое начало – Абсолют, в котором Атман и Брахман едины.

Однако человек и мир едины не только в точке совпадения абсолютного Единого, но и в своем многообразном самораскрытии (см., например, Айтарея упанишада, ч.1, гл.1-2 [1, 39-40]). С одной стороны есть абсолютное Единое, которое всё и вне всякой множественности, с другой стороны, есть многообразный мир – макрокосмос, которому тождественен многообразный мир человеческого микрокосмоса.

5. Дыхание как априорный принцип единства микрокосма и макрокосма. Возникает вопрос: если абсолютное Единое всеохватывающее и не содержит в себе многообразия, как возможно говорить о реальности многообразия макрокосмоса тождественного микрокосмосу? В средневековую эпоху этот вопрос разрешался двумя взаимоисключающими способами: либо весь мир многообразия объявлялся майей, иллюзорным проявлением безличного Абсолюта, в котором нет множественности, либо же сам безличный Абсолют понимался как иллюзия – сияние личного Бога, который содержит в себе все многообразие мира. Однако в древний период этой оппозиции двух точек зрения не было, потому что вопрос решался иначе. Если Абсолют – чистое всеохватывающее единство, исключающее множественность, то совпадать с миром множественных явлений он может только в динамическом аспекте. Это совпадение есть процесс, который в упанишадах называется дыханием. Дыхание – это динамика, в котором во всей полноте открывается и Абсолют, и мир

во всем его разнообразии. Таким образом, дыхание трактуется в упанишадах как тело Брахмана.

Дыхание – это переход из единого в многое и возвращение многого в единое. Этот переход можно понимать как способ существования сознания: когда человек просыпается, сознание раскрывается в множественности явлений, когда засыпает, все многообразные феномены мира сворачиваются в органы ощущений, которые поглощаются дыханием. То же самое можно сказать и относительно макрокосма, ритм которого тоже подчинен космическому дыханию. Все, что есть, поглощается ветром – космическим дыханием, и из него разворачивается вновь. «Когда человек, уснув, не видит никакого сновидения, то он достигает единства в этом дыхании. В него входит речь со всеми именами, входит глаз со всеми образами, входит ухо со всеми звуками, входит разум со всеми мыслями. Когда он пробуждается, то подобно тому, как из пылающего огня разлетаются во все стороны искры, так из этого Атмана разлетаются по своим местам жизненные силы, из жизненных сил боги, из богов – миры» (Каушитаки упанишада) [1, 59].

В соответствии с древнеиндийским мышлением, направленность на феномен конституирует сам этот феномен. Отрешение от этой направленности ведет к тому, что феномен поглощается дыханием, одним из проявлений которого являются все органы чувственного восприятия.

Другое понимание дыхания в упанишадах – это процесс всей жизнедеятельности организма. В данном случае в дыхании авторы упанишад выделяют пять его видов, которые описывают все аспекты жизнедеятельности: «дыхание [в легких], дыхание, идущее вниз, общее дыхание, дыхание, идущее вверх, дыхание, разлитое по телу» (Майтри упанишада) [1, 136].

Наряду с этим следует выделить еще одно понимание дыхания как того, что лежит в основе органов ощущений. Зрение, слух, осязание, обоняние, вкус, касание – всё это является проявлением дыхания. С обыденной точки зрения кажется странным, что дыхание лежит в основе органов ощущений, однако в этом понимании есть своя внутренняя логика, которая указывает на априорную структуру древнеиндийской картины мира.

6. Дыхание как орган внутрителесного ощущения. Когда говорят о пяти объектах органов ощущений – видимом, слышимом, вкусовом, осязаемом и обоняемом, забывают о шестом объекте – внутрителесном ощущении – ощущении мышечного напряжения, усталости тела, боли и т.д. Поскольку все объекты восприятия соотносятся с тем или иным органом ощущений, должен быть особый орган внутрителесных ощущений. Этот орган – дыхание. Именно дыхание запоминает внутрителесные ощущения, которые коррелируют с определенными психологическими состояниями. Это легко проверить, если изменить ритм дыхания. Ведь каждое психосоматическое состояние связано с определенным ритмом дыхания. Например, если человек, сильно волнуясь в непривычной ситуации, усилием воли воспроизводит ритм дыхания, характерный для него, когда он отдыхает, то ритм дыхания воспроизводит психосоматическое состояние, которое коррелирует с ситуацией отдыха, и волнение исчезает.

7. Структурирование картины мира на основе доминирования определенного органа ощущений. Органы ощущений дают разрозненные впечатления.

Вкусовые или слуховые впечатления принципиально отличаются от зрительных. Тем не менее, человек, несмотря на различие органов ощущений, воспринимает целостный предмет. Это возможно, если какой-либо один тип ощущения будет доминировать, остальные же будут служить дополнением этого ощущения, достраивая его до целостного предмета. Естественно, что доминирование того или иного ощущения определяется индивидуальными особенностями человека, однако во всякой культурной традиции прослеживается определенная тенденция доминирования определенного ощущения, которая соответствует априорной структуре космоса данной культуры.

Для современного космоса европейского человека, как некоей пространственной протяженности, в которой определенным образом упорядочены предметы, характерно доминирование зрительного ощущения. Зрение воспринимает протяженность как уходящую вдаль перспективу, восприятие которой не зависит от наличия верха и низа. Поэтому пространство современного физического космоса не имеет верха и низа и однородно независимо от направленности в какую-либо сторону. Однако если выключить зрительное ощущение, то целостность восприятия предмета разрушается, что обуславливает страх темноты. Чтобы избавиться от этого страха, нужна дополнительная связка мироописания, которая удерживает целостность предмета, а вместе с этим и картины мира. В качестве этой связки выступает вера в законы материального мира, которые начинают абсолютизироваться.

Однако античный космос, представляющий собой гармонию телесных форм, в которой нет места представлению о пустом пространстве, определен доминированием тактильного ощущения. В этом восприятии есть верх и направленный к центру низ. Пространство искривляется вокруг центра и инерционное движение превращается в движение по окружности, что объясняет вращение всех небесных тел вокруг Земли.

8. Картина мира на основе доминирования внутрителесного ощущения.

Древнеиндийский космос отличен как от современного, так и от античного, поскольку в основе него лежит иная априорная структура, соответствующая доминированию не зрительного или тактильного, а внутрителесного ощущения.

Поскольку внутрителесный опыт дан не во внешнем эмпирическом пространстве, а в особом внутрителесном пространстве, то и в восприятии внешнего мира внешнее эмпирическое пространство начинает пониматься не как самостоятельный принцип, а как способ восприятия. Внешний мир воспринимается как продолжение внутреннего ощущения собственного тела. В силу этого закономерности внешнего мира также начинают трактоваться не как физические, а как психологические, а сам внешний мир – как психокосмос. Именно это доминирование внутрителесного ощущения, на основе которого структурируются данные других пяти органов ощущений в предметную область психокосмоса, привело к пониманию мира как психологической проекции сознания. Это обстоятельство открыло новые горизонты психосоматической практики, которая стала не просто самодисциплиной, а способом изменения самого онтологического строя мира в точке совпадения микро- и макрокосма.

Развитие этого опыта могло пойти двумя разными путями. Первый путь открывал возможность осознать себя первоначально, из которого возникает мир. Однако мир развивается по собственным имманентным законам, независимым от воли

человека. Это противоречие между волей человека, который осознает себя первоначалом, и независимыми от этой воли законами мира снимается, если первоначало всего будет пониматься не как личный Бог, а как безличный Атаман. Другой путь – это панентеизм, признание личного Бога в качестве иной по отношению к человеку личности, проявлением или энергией которой является весь мир, в том числе и сам человек. В средневековый период эти два разных пути развития индийской духовной традиции определили Шанкара и Рамануджа.

Литература

1. Упанишады / Перевод с санскрита, предисловие и комментарии А.Я. Сыркина. М.: «Наука», НИЦ «Ладомир», 1991. 336 с.

Авер'янова Н. М.
кандидат філософських наук,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНІ

Ключові слова: сучасне мистецтво, сучасне українське мистецтво, художній процес, художня практика, українські митці.

FEATURES OF DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MODERN ART

Keywords: contemporary art, Ukrainian contemporary art, art process, art practice, Ukrainian artist.

З часу отримання Україною незалежності у мистецтві стверджувалися нові художні цінності та напрямки, відбувалася переоцінка його суспільної ролі та функцій, формувався новий погляд на саму суть мистецтва. Організовувались приватні й громадські художні інституції, мистецькі галереї та творчі об'єднання, що, звичайно, значно зменшували роль держави у розвитку художньої культури та сприяли виникненню мистецького ринку. Художники, натхненні енергією нових доступних творчих можливостей і перспектив світового рівня, спрямовували свої зусилля на реалізацію власних художніх проєктів. Водночас в умовах ринкових відносин перед митцями поставала нова проблема – знайти свою аудиторію, що також було важливим чинником у формуванні нових естетичних смаків і створенні новітніх стилів у мистецтві. Для вирішення цієї проблеми багато майстрів переосмислювали власну творчість, вони кардинально змінювали тематику творів, художній стиль, манеру письма, акцентувались на нових мистецьких пріоритетах. Таким чином, сформувалася плеяда митців, які швидко реагували на зміни у суспільстві та в художній культурі. Для багатьох українських майстрів привабливим стало мистецтво модерну та постмодерну з його акцентацією на художній індивідуальності митця. Майстри, трансформуючи на свій лад мову й образно-пластичні надбання мистецтва ХХ ст., включались у світовий художній процес.

Підґрунтям творчості українських митців стали концепції неklasичної філософії, екстраординарне, еротика, тобто все те, що було заборонене в попередні десятиліття. В експозиціях українських майстрів з'явилися найновіші різновидності арт-практик (перформанси, інсталяції, асамбляжі, хепенінги та ін.), що утворювали нові арт-мови і арт-простори. Загальною рисою цього періоду став злам радянських ідеологем, відхід від соцреалізму та утвердження нових мистецьких форм. Інсталяції, перформанси, асамбляжі міцно укорінилися в мистецькій практиці українських художників, впливаючи й на традиційні види мистецтва – живопис, графіку і скульптуру. Останні «втрачають свою новоевропейську естетичну сутність «витончених мистецтв», тобто більш менш автономних, самодостатніх видів мистецтв, які виконують, передовсім, естетичну функцію...» [2, с. 71].

Демонстрація існування нового українського мистецтва відбулася ще в 1991 р. у Москві, коли Савадов А. та Сенченко Г. взяли участь у виставці «Естетичні екзерсиси». На той час такі художники як Гнилицький О., Голосій О., Раєвський В., Реунов К., Ройтбурд О., Савадов А., Сенченко Г., Соломко Ю., Тістол О., Цаголов В. привнесли в художню практику вітчизняного мистецтва іронію, інтелектуальність і критику, вписуючи цим українське мистецтво в світовий культурний простір. Ці художники, створюючи полотна в нестандартній манері та з нестандартною тематикою, намагалися змінити стереотипи попередніх часів щодо суті та змісту мистецтва.

Українські митці організовували експозиції, в творах яких спостерігався принциповий відхід від методу соціалістичного реалізму, відкидався радянський стереотип у художній культурі. В цей період поверталися в історію українського мистецтва імена майстрів, що були під забороною в радянські часи. Широкої аудиторії було представлено твори таких яскравих митців як Антонюк А., Гавриленко Г., Гумєнюк Ф., Дубовик О., Лимарев А., І. Марчук. Підкреслювалось значення українського авангарду початку ХХ ст., який розглядався як з'єднуюча ланка між українським і європейським мистецтвом і який органічно вписав вітчизняне мистецтво у світовий художній контекст. Організовувались виставки художників української діаспори: Гніздовського Я., Гординського С., Козака Е., Ментуха А. та ін. Всі ці події у розвитку українського мистецтва створювали підґрунтя для нового об'єктивного осмислення художніх процесів в Україні, які тривали упродовж радянського періоду.

Окрім цього відбувалися бієнале українського мистецтва у Львові «Відродження» (1991 р.), Дніпропетровську «Пан-Україна» (1992 р., 1995 р.), міжнародні бієнале «Імпреза» в Івано-Франківську (1989 р., 1991 р., 1993 р.), міжнародні триєнале графіки та плакату «4-й блок» у Харкові (1990 р., 1994 р., 1997 р.). Зазначені мистецькі заходи давали можливість знайомити світову спільноту з художніми здобутками українських майстрів, зіставити їхній художньо-професійний рівень з рівнем іноземних колег. У такий спосіб українські митці долучалися до сучасної художньої світової практики, що удосконалювало їхню професійність і розширювало творчі можливості.

Багато зусиль для популярності та розуміння суті сучасного мистецтва здійснила київська група «Паризька комуна», до складу якої входили художники, що сприймали постмодернізм і трансавангард (Вартиванов Л., Гнилицький О., Голосій О., Кавсан Д., Клименко О., Соломко Ю., Трубіна В., Цаголов В., Чічкан І. та ін.). Важливим етапом у розвитку українського мистецтва стало утворення Центру сучасного мистецтва Дж. Сороса у Києві (створений 1992 р., а з 1997 р. – Центр сучасного мистецтва Національної Києво-Могилянської академії), за сприяння якого ініціювалися та здійснювалися сучасні художні проекти. Завдячуючи Центру сучасного мистецтва Дж. Сороса у Києві українські митці долучались до сучасних світових художніх досягнень та поступово вливались в міжнародний художній простір. Однак проекти сучасного мистецтва викликали й викликають до наших днів полярні оцінки щодо його змісту, професійного рівня та естетичних спрямувань. Так, наприклад, Ольга Петрова підкреслює: «Нове покоління митців буквально заковтувало інформаційне безмежжя модернізму та постмодернізму. Молодь була загінпнотизована найгострішими відкриттями неklasичної філософії. В експозиціях «Косий Капонір. Мазепа» (1992), «Алхімічна капітуляція» (1994), «Погляди із варенням» (1996), «Парниковий ефект» та «Бренд Українське» (дві останні – 1997), у низці проектів в Одесі, Львові,

Івано-Франківську знайшли прояви «негативної естетики»: некрофілізм, фекалізація, маразмування» [4, с. 95].

Звичайно, сучасне мистецтво надзвичайно різноманітне й різнопланове, воно у великій мірі (значно більше, ніж мистецтво минулого) залежить від презентацій. Воно, найперше, пов'язане з домінуючим у суспільстві візуальним і екранним типом культури, під впливом яких проходять подальші зміни традиційних видів мистецтва (музики, літератури, театру, хореографії, образотворчого мистецтва, архітектури). Так, виставка «Фото...синтез. Візуальне мистецтво України наприкінці ХХ століття» (Київ, 1997 р.) продемонструвала взаємодію і взаємовплив між фотографією, графікою, живописом і відео, тобто чітко відобразила синтез візуальних мистецтв. А Київський фестиваль медіа-мистецтва «Dream-catcher» («Пастка для снів»), який проводився з 1997 р., відкрив нові можливості для українських митців, адже дав змогу ознайомитись з новими медіа-технологіями та програмами європейських медіа-фестивалів. З 2000 р. у мистецькому середовищі виникли Альтернативні візуальні студії, які ставили собі за мету досліджувати нові ідеї в сучасному візуальному мистецтві.

Експозиції за межами України – «Постанестезія» (Мюнхен, 1992 р.), яку презентували Гнилицький О., Голосій О., Драгунов О., Дульфан Д., Керестей П., Ройтбурд О., Савадов А., Сенченко Г.; «Ангели над Україною» (Единбург, 1993 р.); «Степи Європи. Сучасне мистецтво з України» (Варшава, 1993 р.); «The Future is not» (Загреб, 1999 р.) – доводили конкурентоспроможність українських митців. Савадов А. і Сенченко Г., як одні з кращих художників українського сучасного мистецтва, взяли участь у міжнародному біенале сучасного мистецтва «Маніфеста – 1» (Роттердам, 1996 р.). І якщо на початку 1990-х рр. зарубіжні виставки сучасного українського мистецтва відбувалися завдяки іноземним партнерам, консульствам і посольствам, то вже наприкінці століття експозиції українських митців носили цілеспрямований програмний характер. Всі ці виставки демонстрували, що сучасне українське мистецтво не лише існує, але й має власні особливості українського постмодернізму. Таким чином, у цей час відбувався швидкий процес подолання відставання українського мистецтва від світового художнього розвитку та активне його включення у світовий сучасний мистецький простір.

Вперше на Венеційське біенале у часи незалежності свої роботи українські митці змогли представити лише в 2001 р. Як відомо, Венеційське біенале (проводиться з 1895 р.) – всесвітня виставка сучасного мистецтва – contemporary art, де презентовані новітні мистецькі технології, де розкривається творчий потенціал не лише окремих художників, а всієї країни, яку вони представляють. «Це найбільше та найдорожче сьогоднішнє зібрання сучасної образотворчості, визначення мистецької моди на найближчі два роки і проголошення групи лідерів contemporary. Це сплетіння політичних, фінансових, творчих та індивідуальних якостей держави і її митців, та що найголовніше – сприйняття чи несприйняття репрезентантів з його батьківщиною у контексті мистецтва усього світу» [6, с. 238]. Варто зазначити, що в різні роки на Венеційському біенале експонували свої роботи Богомазов О., Бойчук М., Глущенко М., Касян В., Кричевський Ф., Пальмов В., Яблонська Т. та ін. українські художники.

Творча група в складі Мелентій О., Панича С., Раєвського В., Савадова А., Соломка Ю. і Тістола О., які представили поліструктурну композицію на Венеційському біенале 2001 р., здійснила прорив в українському сучасному мистецтві, вписуючи

його в світовий контекст. Група продемонструвала як класичну художню освіту, так і сучасні мистецькі технології. Суттєво, що на наступній 50-тій Венеційській бієнале (2003 р.), в українському мультимедійному проєкті Сидоренка В. «Жорна часу» був продемонстрований прозорий конус у вигляді кристала, вирощений за новітніми технологіями, «ноу-хау яких є надбанням лишень українських учених» [1, с. 28]. У цьому місткому за смыслом проєкті символічно відображено зв'язок між минулим і майбутнім, на підсвідомому рівні глядач відчуває болісне минуле українського народу і його сучасне. Водночас цей задум митці зреалізували в художній формі, яка є зрозумілою для світової аудиторії. Надалі українські митці систематично приймали участь у Венеційському бієнале, адже світове художнє середовище визнало українське сучасне мистецтво.

Бієнале, фестивалі, інсталяції, перформанси, які нині проходять в Україні та за кордоном показують, що глядач має бути підготовленим до їхнього сприйняття, адже для сучасного мистецтва неприйнятні критерії оцінювання у колишньому розумінні. Сучасне мистецтво, найперше, має дивувати і збуджувати новизною, робити виклик, навіть провокувати скандал [3]. Воно може бути зрозуміле лише інтелектуалом, з відповідною розумовою та художньою підготовкою. Або глядач має бути досить нестандартною і сміливою людиною, щоб відверто сказати про те, що не розуміє суті побаченого твору.

Сучасне мистецтво характеризується інтернаціональною художньою мовою, експериментом, динамізмом, інтерактивністю та руйнуванням сфери ідеального. Воно не просто віддзеркалює дійсність, воно конструює її. Сьогодні важлива навіть не якість професійної підготовки митця, а його оригінальна художня ідея та можливість її втілення в життя. Творці сучасного мистецтва, хоча й звертаються до аудиторії, до свого глядача, проте не дуже переймаються питанням, розуміють їх чи ні. Художники заздалегідь спрямовані на глядача як на філософа, що має достатньо високий естетичний рівень і культурний досвід. Уже своїм існуванням сучасне мистецтво здійснює експансію певного художнього простору, в якому перетворює звичайні речі на артефакти.

Важливою особливістю сучасного мистецтва є його зростаюча комерціалізація. Дійсно, світ сучасного мистецтва – це ринок, у якому існують прямі продажі та реклама. Мистецтвознавці, культурологи та філософи, що піднімають суттєве питання про комерціалізацію мистецтва, звертають увагу на факт зниження соціальної й культурної значимості сучасного мистецтва. Для реалізації своїх художніх проєктів майстрам необхідні великі кошти (наприклад, дорога поліграфія й художні матеріали, необхідні певне місце й освітлення для демонстрації творів та ін.). Багато сучасних художніх творів не можуть довго зберігатися (наприклад, вони можуть бути не матеріалізовані, не відчуватися на дотик, складатися з органічних речовин, які швидко псуються та ін.). Окрім новітніх художніх засобів сучасний митець повинен ще й вміти маніпулювати як свідомістю, так і підсвідомістю глядача, адже, найперше, художник має вражати, шокувати аудиторію.

На сьогодні в Україні існують два великі напрямки в сучасному мистецтві. Перший – власне «сучасні художники», які активні, прагматичні і здатні фінансово забезпечити власні епатажні та шокуючі проєкти. Другий – це митці, що притримуються традицій у мистецтві, позитивного ставлення до понять «краса» і «гармонія», їхня

творчість опирається на нові пошуки пластичних форм, композицій і колориту, тобто утверджується модель національного мистецтва, що ґрунтується на синтезі українських фольклорних традицій та новітніх модерністських прийомів. Представники цих напрямків мають різні поняття й уявлення як про суть сучасного мистецтва, так і про його функції. При цьому «українське сучасне мистецтво, зберігаючи значний внутрішній потенціал, поступово інтегрується в світовий художній процес. Вітчизняне мистецтво у досить швидкому темпі вже пройшло етап дестабілізації, бурхливого повернення авангардних та освоєння нових мистецьких форм і течій. Сьогодні помітна певна усталеність, тяжіння художників до обраних форм вираження» [5, с. 110].

Отже, сучасне українське мистецтво не лише чітко продемонструвало факт свого існування, а й поступово утверджується у світовому художньому просторі.

Література:

1. Авраменко О. Особливості інтеграції українського актуального мистецтва в європейський мистецький простір (досвід участі у Венеційській бієнале 2001 – 2007 років) / Олеся Авраменко // Сучасне мистецтво. Наук. зб. – Харків: Акта, 2007. – Вип. IV. – С. 25 – 39.
2. Бычков В. В., Маньковская Н. Б. Искусство техногенной цивилизации в зеркале эстетики // Вопросы философии. – 2011. – № 4. – С. 62 – 72.
3. Казакова С. Science art: к вопросу о критериях качества произведения современного искусства / Светлана Казакова // Искусствознание. – Москва, 2012. – № 3-4. – С. 592 – 598.
4. Петрова О. Шокує як мистецтво – від бунту до ринку / Ольга Петрова // Сучасне мистецтво. Наук. зб. – К.: Фенікс, 2013. – Вип. IX. – С. 93 – 98.
5. Сидоренко В. Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань. Розвиток візуального мистецтва України XX – XXI століття / Віктор Сидоренко. – К.: ВХ [студіо], 2008. – 187 с., іл.
6. Шпитковська Н. Перетин світових культур на прикладі Венеційської бієнале / Наталя Шпитковська // Сучасне мистецтво. Наук. зб. – К.: Фенікс, 2014. – Вип. X. – С. 237 – 243.